

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.02.03 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ИСЛАМОВА ДИНАРА АЗАМАТОВНА

**БАДИИЙ АСАР ТИЛИДАГИ ТРАНСПОЗИТИВ СЎЗЛАРНИНГ
ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Самарқанд – 2022

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
диссертацияси автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD)
on philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Исламова Динара Азаматовна

Бадий асар тилидаги транспозитив сўзларнинг функционал-семантик хусусиятлари..... 3

Islamova Dinara Azamatovna

Functional-semantical features of transpositive words in the language of art work 23

Исламова Динара Азаматовна

Функционально-семантические свойства транспозитивных слов на языке художественной речи..... 41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ..... 45

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.02.03 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ИСЛАМОВА ДИНАРА АЗАМАТОВНА

**БАДИЙ АСАР ТИЛИДАГИ ТРАНСПОЗИТИВ СЎЗЛАРНИНГ
ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Самарқанд – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида № В2019.1.PhD/Fil684 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университетида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.samdu.uz) ҳамда «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Элтазаров Жўлибой Данабаевич филология фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Урибаева Дилбар Базаровна филология фанлари доктори, доцент Тожиёв Олимжон Мўйдинович филология фанлари номзоди, доцент
Етақчи ташкилот:	Фаргона давлат университети

Диссертация ҳимояси Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.02.03 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «15» Март соат 10⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 140104, Самарқанд шаҳри, Университет хиёбони, 15. Тел.: (8366) 239-11-40, 239-18-92; факс: (8366) 239-11-40; e-mail: rector@samdu.uz Самарқанд давлат университети, Бош бино, 105-хона).

Диссертация билан Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (26-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 140104, Самарқанд шаҳри, Университет хиёбони, 15. Тел.: (8366) 239-11-40, 239-18-92; факс: (8366) 239-11-40).

Диссертация автореферати 2022 йил «3» Март кuni таркатилди.
(2022 йил «3» Март даги 86 рақамли реестр баённомаси).

М.К.Муҳиддинов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси,
филология фанлари доктори, профессор

Д.Б.Хурсанов
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

Д.Б.Урибаева
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги
илмий семинар раиси, филология
фанлари доктори, доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослик фанининг замонавий ривожланиш босқичида бадий асар тилининг оламнинг лисоний манзараси турлари, шу жумладан, оламнинг бадий манзараси билан боғлиқ равишда антропоцентрик парадигма доирасида тадқиқ қилишга кучли қизиқиш кузатилмоқда. Бу эса ўз навбатида когнитив тилшунослик, услубшунослик, трансформациология, лингвомаданиятшунослик сингари бир қатор фанлар кесишувида муаммони илмий-назарий ва лингвопрагматик нуқтаи-назардан ўрганиш вазифасини қўймоқда. Бинобарин, бадий асар тилидаги транспозитив сўзларнинг функционал-семантик хусусиятларини ўрганиш соҳа тараққиётини таъминлайдиган муҳим омиллардан ҳисобланмоқда.

Жаҳон тилшунослигида бадий матнни яратиш жараёнида ижодкор маҳоратини белгилаш, унинг лисоний воситаларни қўллаш имконияти ва усулларини тадқиқ қилиш юқори даражага кўтарилди. Бу жараён бевосита тилнинг коммуникатив ва эстетик вазифасининг воқеланиш имкониятларини аниқлаш ва белгилаш муаммоси билан боғлиқдир. Бадий матн инсон фикрининг ҳаракатини акс эттиради, тил воситалари ёрдамида фикр динамикаси шаклланади ва уни етказиб бериш амалга ошади. Шу туфайли оламнинг бадий манзараси, унда бадий матннинг тутган ўрни, бадий матнда тилнинг транспозитив бирликларининг қўлланилиш муаммосини атрофлича тадқиқ этиш жаҳон тилшунослиги олдида турган долзарб вазифалардан бири сифатида мавзуни ёритиш заруратини юзага келтиради.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида ўзбек тили адабий услубини ва бадий матнни халқимизнинг лисоний-маънавий мероси сифатида ўрганиш бўйича жиддий ютуқларга эришди. Ушбу йўналишда қўлга киритилган натижаларга асосланган ҳолда ўзбек тилидаги оламнинг бадий тасвирини оламнинг тил орқали ифодаланган манзараси сифатида текшириш, у орқали ифодаланган оламнинг бадий манзарасининг асосий белгиларини таърифлаб бериш муҳимдир. Зеро, «Аждодларимиз, ота-боболаримиз айнан она тилимиз орқали жаҳонга ўз сўзини айтиб келганлар. Шу тилда буюк маданият намуналарини, улкан илмий кашфиётлар, бадий дурдоналар яратганлар»¹. Бинобарин, бадий матнлардаги ОБМнинг лисоний, лингвокогнитив, лингвомаданий хусусиятини атрофлича очиб бериш бадий тилда воқеланадиган транспозитив сўзларни қўллаш орқали бадий услубда юз берадиган ўзгаришларни теран тадқиқ қилиш имконини яратади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида», 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини

¹Президент Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // “Халқ сўзи”, 2019 йил, 22 октябрь.

такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлари, шунингдек, 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4479-сон «Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги Қонуни қабул қилинганининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида», 2020 йил 20 январдаги 40-сон «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ва соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар тараққиётининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Дунё тилшунослигида Ф.Боас, В.Хумболт, Э.Сепир, А.Виерзбика каби олимлар тилларнинг миллий-маданий хусусияти ҳамда тил ва маданиятнинг ўзаро таъсири масалалари билан шуғулланганлар¹. Рус тилшунослигида оламнинг лисоний манзараси ва бадий матн муаммоси Н.Арутюнова, В.Постовалова, Б.Серебренников, А.Уфимцева сингари тадқиқотчилар томонидан, бадий матнни когнитив тилшунослик ва лингвомаданиятшунослик масалалари билан боғлаб ўрганиш Н.Болдырев, Ю.Караулов, Е.Кубрякова томонидан амалга оширилган. Бадий матн таҳлили билан боғлиқ масалалар И.Арнольд, М.Бахтин, И.Гальперин, Ю.Лотман, З.Тураевалар томонидан ўрганилган².

Ўзбек тилшунослигида эса тил ва маданият муносабати масалалари билан Н.Маҳмудов, М.Миртожиев, А.Мамажонов, А.Маматов, Д.Ашурова, Г.Боқиева, М.Галиева, Н.Джусупов, С.Зокирова, Ш.Искандарова, С.Қурбонова, Р.Маджидова, Н.Насруллаева, А.Содиқов, Ш.Сафаров, М.Умархўжаев, Ш.Усманова, Г.Ҳошимов, Д.Худойберганова каби олимлар

¹Боас Ф. История и наука в антропологии: ответ / Пер. Ю. С. Терентьева // Антология исследований культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – Т.1. – С.528-535.; Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. ред. Г.В. Рамишвили; Послесл. А.В. Гулыги и В.А. Зевинцева. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.; Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. 1993; Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 416 p.

²Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: «Языки русской культуры», 1999, –1–XV, –896 с.; Постовалова В.И. Язык и миропонимание. Опыт лингвофилософской интерпретации. – М.: Ленанд, 2017. – 312 с.; Серебренников Б.А. Общее языкознание. – М.: Наука, 1970. – 597 с.; Уфимцева А.А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 239 с.; Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: ТГУ, 2014. – 236 с.; Караулов Ю.Н., Филиппович Ю.Н. Лингвокультурное сознание русской языковой личности: моделирование состояния функционирования. – М.: Азбуковник, 2009. – 334 с.; Кубрякова Е.С. Когнитивные исследования. – М.: Знак, 2012. – 208 с.; Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Учеб. Пособие. – М.: Высш.шк., 1991. – 140 с.; Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. 5-е изд., доп. – Киев: Next, 1994. – 511 с.; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.; Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – 285 с.; Тураева З.Я. Лингвистика текста. – Москва: Просвещение, 1986. – 127 с.

шуғулланган¹. Аммо, олимлар бадий матн масалаларига жиддий эътибор қаратган бўлсалар-да, айрим масалалар, яъни оламнинг миллий ва унга боғлиқ равишда оламнинг бадий манзараси муаммоси етарлича ўрганилмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Самарқанд давлат университетининг «Ўзбек тили бирликларининг функционал-стилистик ва когнитив-прагматик таҳлили масалалари» мавзусидаги тадқиқот режаси асосида бажарилган (2016-2020 й.).

Тадқиқотнинг мақсади оламнинг миллий-маданий манзараси ва уни бадий матнда репрезентацияловчи транспозицион тил бирликларини функционал-семантик ва когнитив-лингвомаданий жиҳатдан очиқ беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

лисоний ҳодисаларга антропоцентрик парадигма орқали ёндашиш билан оламнинг лисоний манзараси (ОЛМ) ва оламнинг бадий манзараси (ОБМ) тушунчаларининг моҳиятини ва воқеланиш шакллари асослаб бериш;

«оламнинг бадий манзараси» тушунчасини асослаш; бадий матнни таҳлил қилишнинг функционал-семантик, лингвокогнитив, лингвомаданий аспектларини кўриб чиқиш;

бадий матнда оламнинг бадий тасвирини шакллантирувчи лисоний воситаларни аниқлаш;

бадий матнда оламнинг миллий-маданий манзарасини ифодаловчи транспозитив бирликларни аниқлаш; транспозицион сўз қўллашни услубий ва функционал-грамматик ҳодиса сифатида асослаш;

сўз туркумларининг транспозитив ва услубий хусусиятларининг бадий матнда воқеланиш имкониятларини ёритиш.

Тадқиқотнинг объекти бадий матндаги оламнинг миллий-маданий манзарасини яратувчи тил механизмларидир.

Тадқиқотнинг предмети ОЛМ ва ОБМни вужудга келтирувчи функционал-семантик, лексик ва услубий воситаларни лингвокогнитив ва лингвомаданий жиҳатдан ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда тасвирлаш, функционал-семантик, функционал-синтактик, семантик-стилистик, контекстуал таҳлил, концептуал таҳлил, когнитив-метафорик ва статистик таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

ўзбек тилига хос оламнинг лисоний манзараси ҳамда оламнинг бадий манзарасининг муҳим лисоний, лингвомаданий ва лингвокогнитив параметрлари аниқланиб, ОЛМ ва ОБМ ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг

¹Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор нашриёти, 2006. – 92 б.; Умарходжаев М.И. Очерки по современной фразеогрфии. – Т.: Фан, 1977. – 103 с.; Усманова Ш.Р. Олтой тилларидаги муштарак маиший лексика тадқиқи: филол. фан. д-ри. дисс. – Тошкент, 2011. – 324 б.; Хошимов Г.М. К теории концептов и их таксономии в когнитивной лингвистике// Систем-структур тилшунослик муаммолари. – Самарқанд, 2010. – Б.68-78; Худойберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини: филол. фан. д-ри. дисс. – Тошкент, 2015. – 240 б.

нарса-белги-ҳодиса бирлиги шаклидаги тафаккурий ҳамда унинг тилдаги тушунча-концепт-тил шаклидаги маъновий жиҳатлари очиб берилган;

оламнинг бадиий манзараси ҳамда бадиий матннинг лингвопоэтик, функционал-семантик, лексик-грамматик ва услубий хусусиятлари ҳамда бадиий матнда оламнинг миллий манзарасини тасвирлашнинг лисоний ва нутқий механизмлари аниқланган;

сўз туркумларининг бадиий матндаги концептуал ахборотнинг ифодалашдаги семантик, услубий ва лексикологик салоҳияти, транспозитив сўзлар орқали ифодаланган концептларнинг оламнинг бадиий манзарасини воқеланишдаги информатив жиҳатдан моддийлашиши, эстетик жиҳатдан актуаллашиши, прагматик жиҳатдан индивидуаллашиши ва ахлоқий-этик меъёрлашиши далилланган;

насрий ва шеърий бадиий матнларда оламнинг миллий-маданий манзарасини ифодаловчи субстантив, адъектив, нумератив, прономинатив, адвербиал, вербал, эссив вазифада келган транспозитив бирликлар аниқланиб, транспозицион сўз қўллашнинг услубий ва функционал-грамматик ҳодиса сифатидаги лисоний қиймати баҳоланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

бадиий матннинг миллий-маданий хусусиятини ҳамда унда транспозитив сўзларни қўллаш ҳолларини таҳлил қилиш бўйича тўпланган материаллар, тадқиқот натижасида чиқарилган хулоса ва умумлашмалар ўзбек тилшунослиги, хусусан, лингвокультурология, психоллингвистика, прагматлингвистика, лингвопоэтика, социоллингвистика фанларини ўқитишда амалий жиҳатдан ёрдам бериш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган;

бадиий матнларда оламнинг миллий-маданий манзарасини ифодаловчи транспозитив бирликлар аниқлаш орқали лингвокультурология, прагматлингвистика, лингвопоэтика каби фанлар учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши ва бу фанлардан яратиладиган дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг мукамаллашувига хизмат қилиши асосланган;

оламнинг бадиий манзарасининг хусусий шакли – бадиий матннинг лингвопоэтик, услубий, функционал-семантик, лексик-грамматик ва услубий хусусиятлари тадқиқи натижасида чиқарилган хулосалар ўзбек тилшунослиги учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши ва янги назарий ва амалий курсларнинг ташкил этилишида манба бўлиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Муаммонинг аниқ қўйилиши, тадқиқотга жалб қилинган ишончли манбалар асосида қўлланган ёндашув усуллари, келтирилган таҳлил, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилгани, ўзбек тилига хос оламнинг лисоний манзараси ҳамда оламнинг бадиий манзарасининг асосий лисоний, тафаккурий, лингвомаданий ва лингвокогнитив параметрлари аниқланганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, ишда фойдаланилган замонавий

ёндашувлар бадий матннинг лисоний, услубий ва лексик-семантик хусусиятларини аниқлаш, бадий матннинг лингвокультурологик ва лингвопоэтик таҳлил қилишга доир илмий-назарий қарашларни бойитиш; лингвокогнитология соҳасидаги изланишлар доирасини янада кенгайтириш, ўзбек лингвомаданиятида оламнинг бадий манзарасининг асосий белгиларини очиб бериш имкониятини беради.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, тадқиқот материаллари ва хулосалари ОТМлардаги таълим жараёнида когнитив тилшунослик, лингвомаданиятшунослик, стилистика ва матн интерпретацияси фанлари бўйича маъруза ва семинар машғулотларини ўтказишда, диссертацион ишларни ёзиш ҳамда дарслик ва ўқув қўлланмаларини тайёрлашда фойдаланилиши мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Бадий матнда тил бирликларининг транспозитив қўлланилишини когнитив ва лингвомаданий таҳлил қилиш натижасида қўлга киритилган назарий ва амалий натижалар:

фольклор ва ёзма адабиётдаги ижодкорлар бадий маҳоратини белгилашда уларнинг лисоний салоҳияти параметрларини ҳисобга олиш, тил ифода-тасвир воситалари ва лексик-семантик бойликларини ўзлаштиришга оид хулосалардан ФА-Ф1-ГОО2 рақамли «Қорақалпоқ фольклори ва адабиёти жанрларининг назарий масалаларини тадқиқ этиш» номли фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (ЎзР ФА Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар тадқиқот институтининг 2021 йил 15 июлдаги 17.01/165-сон маълумотномаси). Натижада, адабий анъаналар орқали тажриба ва бадий маҳоратни ошириш йўл-йўриқлари ҳақидаги назарий фикр ва амалий тавсиялардан, бадий асар матнида кўчимлар ва транспозитив қўллашнинг асарнинг бадий-эстетик хусусиятларига таъсирини аниқланганлиги лойиҳа доирасида яратилган дарслик ва луғатларнинг такомиллаштирилишига хизмат қилган;

транспозитив ифода-тасвир воситалари ҳамда сўз қўллаш ижодкор индивидуал бадий нутқи ҳамда услубининг кўрсаткичи сифатида белгилашга оид хулосаларидан ФА-Ф-1-005 рақамли «Қорақалпоқ фольклоршунослиги ва адабиётшунослиги тарихини тадқиқ этиш» номли фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (ЎзР ФА Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар тадқиқот институтининг 2021 йил 12 июлдаги 17.01/160-сон маълумотномаси). Натижада, талабалар уч машҳур ўзбек адиблари асарлари тили таҳлили намуналари доирасида ижодкор индивидуал маҳорати бўйича маълумотларга эга бўлишган;

Туркия Республикаси Фират университети «Ҳозирги туркий тиллар ва адабиётлар» кафедрасида «Çağdaş Özbek Edebiyatı», «Özbek Türkçesi Grameri» фанлари бўйича дарслик, ўқув қўлланмалари тайёрлашда фойдаланилган (Туркия Республикаси Фират университети «Ҳозирги туркий тиллар ва адабиётлар» кафедрасининг маълумотномаси). Натижада кафедрада ўтилаётган ўзбек тили ва адабиёти фанларининг дарс сифати ошган, талабаларнинг дарс материалларини тўлақонли ўзлаштирилишига хизмат қилган;

Ўзбекистон Республикаси Ёзувчилар уюшмасининг ёш ижодкорлар билан ишлаш йўналишидаги фаолияти ва тадбирларида, жумладан, бадиий ижод кишининг лисоний ва ижодий салоҳияти ҳамда маҳорати, уларни шакллантириш йўл-йўриқлари ҳақидаги тушунча ва тасаввурлардан ижодий семинар ва мунозараларда фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Бошқарувининг 2021 йил, 27 июлда берган № 01-03/95-6 маълумотномаси). Тадқиқот натижаларидан фойдаланиш Ёзувчилар уюшмасида ижодкор ёшлар билан ишлашда қўл келган, ижодкорларнинг бадиий маҳорати ҳамда лисоний салоҳиятини оширишга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 4 та халқаро ва 8 та республика илмий-амалий анжуманларида апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 18 та илмий иш чоп этилган, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола, улардан 3 таси хорижий журналларда эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловадан ташкил топган. Ишнинг умумий ҳажми 168 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **Кириш** қисмида танланган мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, мавзунинг республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби **«Оламнинг бадиий манзараси ва бадиий асар тили»** деб номланиб, бобда аввало дунё тилшунослик ва адабиётшунослик фанида тил, тафаккур, маданият ҳамда уларнинг хусусий шакли сифатида намоён бўлувчи санъат ва адабиёт ўртасидаги ментал ҳамда лингвомаданий муносабатларни оламнинг лисоний манзараси концепцияси нуқтаи назаридан ўрганиш бадиий матнлардаги тил бирликларининг лингвокогнитив ва лингвомаданий хусусиятлари ва уларнинг бадиий матнда воқеланиш механизмларини очиб бериш ҳақида сўз юритилган. Зеро, бадиий матндан жой олган лисоний бирликлар ботинида ётган маъно ва концептларнинг маълум бир оламнинг лисоний манзарасининг турларидан бирида – оламнинг бадиий манзарасида реаллашуви ҳамда у борлиқдаги бирламчи нарса-белги-ҳодиса ҳамда унинг тилдаги тушунча-концепт-тил

бирлиги шаклидаги эквивалентларининг репрезентацияси (“иккиламчи” ўхшашликка асосан билвосита қайта талқин қилиш) билан боғлиқдир.

Бобнинг «*Оламнинг лисоний манзараси (ОЛМ) ва оламнинг бадий манзараси (ОБМ)*» деб номланган биринчи бўлимида тил бирликларининг бадий матнда репрезентация бўлиши механизми қандай эканлиги хусусидаги саволга ОЛМ ва ОБМ ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилиш орқали жавоб топилган. Маълумки, оламнинг лисоний манзараси замонавий тилшуносликнинг фундаментал тушунча ва масалаларидан биридир. Ушбу мавзу бўйича йирик тадқиқотлар олиб борган Мартин Хайдеггер таъкидлаганидек, тил ҳақидаги фанлар ҳозирги кунда «оламнинг лисоний манзараси даври»ни бошдан кечирмоқда¹, яъни бу тушунча ва илмий ёндашув усули этнолингвистикадан тортиб, сўз туркумлари назариясигача, шевашунослиқдан лексикологиягача бўлган фанлар мажмуида қулай ва кенг қамровли тадқиқот усули сифатида кенг ўрин эгаллаб бормоқда. Бинобарин, ОЛМ маълум тил жамоасининг маданияти ва менталитетини белгилаб берадиган маънавий дунёси, тили ва унинг амал қилишини шартловчи шарт-шароитлардан иборат бўлиб, у этнос ва тилнинг тарихий тараққиётининг натижаси, шу билан бирга унинг келгуси ўзига хос тараққиётининг сабабидир. Шу билан бирга ОЛМ аниқ тузилишга эга ва лисоний нуқтаи назардан у кўп сатҳлидир, айти пайтда ОЛМ замон (вақт)га нисбатан ўзгарувчандир. Бинобарин, маълум тил жамоасининг ОЛМси – умумаданий меросдир².

Ушбу мавзуда махсус тадқиқотларни амалга оширган Ж.Элтазаровнинг фикрича, ҳар бир конкрет табиий-ижтимоий ва лисоний вазиятда инсон дунёни ўз сезги органлари орқали қабул қилиши ва англаши, шунингдек, унинг илмий-ижодий когнитив фаолияти ҳам олам ҳақида тасаввурлар тизимини шакллантиради³. Теварак оламдан олинган билимларга таянган ҳолда креатив тафаккур ёрдамида янги тасаввурларга асос бўладиган илмий, бадий билимларни шакллантириш мумкин. Яъни, конкрет тил эгаси дунё ҳақидаги тасаввурларни ўз онги «элагидан ўтказгач», уларни умумлаштириш, бадийлаштириш, символлаштириш орқали тасаввурлар тизимини маълум ғоя, фикр, образлар силсиласига тизиб, тил жамоасининг бошқа аъзоларига етказди. Бошқача айтганда, дунёдаги моддий ва номоддий нарсалар инсон онгига абстракциялаш усуллари ёрдамида дунёнинг бадий манзараси ҳақида тасаввур берувчи мотивацион белгилар тизими сифатида экспликация қилинади.

Бобнинг «*Оламнинг бадий манзарасининг асосий параметрлари*» номли иккинчи бўлимида бадий оламда унинг тафаккур ва тилдаги инъикоси бўлмиш ОБМда унинг муҳим таркибий қисми ва бадий тил, образ,

¹ Содержание понятия языковая картина мира в лингвистике - КОАПИЯ статьи - Каталог статей - КОАПИЯ. koapiya.do.am - <https://koapiya.do.am/publ/1-1-0-6> (April, 2020)

² Даниленко. В.П. Языковая картина мира в теории. – Л.: Вайсгерберга -. Филология и человек. 2009. № 1: 7-18; Содержание понятия языковая картина мира в лингвистике - КОАПИЯ статьи - Каталог статей - КОАПИЯ. koapiya.do.am - <https://koapiya.do.am/publ/1-1-0-6> (April, 2020)

³ Элтазаров Ж.Д. Сўз туркуми парадигмасидаги ўзаро алоқа ва кўчиш ҳоллари. –Тошкент: ЎЗМЭ, 2006. – Б. 101-104.

маъно, ғоя каби асарнинг бадиияти ва ҳаёт ҳақиқати билан, қаҳрамоннинг кечинма ва ҳаракатлари билан боғлаб турувчи, унинг ўзига хос “маънолар хазинаси”¹ ни ташкил этувчи бадиий концепт ва бадиий асар концептосфераси ҳақида сўз юритилган. Бадиий асарнинг асосий мазмун юкини ташувчи концептлар умуман олганда ОБМдаги асосий маъно-мазмун, эстетик ахборотни сақлаш, тўплаш, узатиш, ёритиб бериш функцияларни ўз устига олган бирликлардир. Шу каби концептлар ҳам лексема/сўз каби ўзларининг мазмун планидаги шакли, ҳажми, чегаралари, маъно ўзгариш йўналишларини ўзгартириб туради². ОБМ ва унинг тузилиши, вазифаларидан келиб чиқиб шаклланади. Бутун прогрессив санъат ва адабиёт каби ОБМнинг асосий функцияси инсоннинг маънавий камолотига хизмат қилиш, чинакам бадиий асар билан танишиш орқали эмоционал ларзага тушириш билан унинг вужуди каби тафаккурининг тозаланишига хизмат қилиш (катарсис)дир. Шу туфайли ОБМ доирасида алоҳида типдаги бадиий коммуникация амалга оширилади. ОБМнинг волонтиатив функцияси эса уни қабул қилувчи онг ва тафаккурга (адресатга) таъсир ўтказади. ОБМнинг модалъ функцияси эса муаллифнинг реал борлиққа муносабатини ифодалайди. ОБМнинг эстетик функцияси эса санъат ва ҳаётдаги гўзалликни топиб, кўрсатиб беради. Оламнинг бадиий манзарасининг эмоционал-баҳолаш функцияси эса ўқувчи (тингловчи, томошабин)нинг ҳис-туйғу ва баҳосини ифодалайди. Этик функция эса бадиий асарда жамиятга хос бўлган одоб-ахлоқ ва маънавият савияни ифодалайди. ОБМнинг аккумулятив хусусияти эстетик ахборотни йиғиш ва сақлаш хусусиятни ифодалайди. Трансмиссион функция эса бадиий асарда тўпланган эстетик, этик, когнитив, эмоционал-баҳолаш информацияни ўқувчига узатиш демакдир. Юқорида айтиб ўтилган хусусиятлари билан ОБМ бошқа турдаги дунё манзараларидан фарқланади³. (Бу ҳолатни кейинги бетдаги 1-чизмадаги каби ифодалаш мумкин).

Бобнинг «*Лисоний репрезентация – оламнинг бадиий манзарасининг асосий механизми сифатида*» учинчи бўлимида «репрезентация» кўриниб-билиниб турган феномен ва у яширин ва билинмаган нарсаларнинг ўрнини босиши хусусида маълумотлар берилади. Яъни, репрезентация бу – идеал ва моддий материя, субъект ва объектлар, сўзлар ва нарсалар ўртасидаги чегарада мавжуд бўлган, уларни ажратиб турадиган ва ўзаро бирлаштирадиган ноаниқ, иккиланган ва парадоксал ҳодисадир. Шу сабабли

¹Қаранг: Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С. 260-267.; Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН – СЛЯ. – 1993, №1. - С. 3-9.

²Миллер Л. В. Художественная картина мира и мир художественных текстов. - СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2003. -156 с.

³Қаранг: Тентимишова А.К. Концепт и концептосфера в исследованиях ученых-лингвистов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 17. –С.226-230. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/46223.htm>. (декабрь, 2020); Скурту Н. П. Искусство и картина мира. Кишинев: Штиинца, 1990. с. 86; Мейлах Б. С. Философия искусства и художественная картина мира // Вопросы философии. 1983. №7. С. 116–125; Чернышова Т.А. Художественная картина мира, экологическая ниша и научная фантастика // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. – Л.: Наука, 1986. С. 55-74. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. -С. 267-279.

у бадий асар муаллифи ва қаҳрамонинг тафаккури ва хатти-ҳаракатлари тасвирининг «моддийлашиши» деб қабул қилиш мумкин. Шу сабабли репрезентация асарда лисоний бирликлар орқали моддийлашадиган хаёл, фантазия, туш, символ ва белги сифатида тез-тез қаршимизга чиқади. Булар ҳаётий ва маданий анъана ва тажрибага асосланадиган муаллифнинг чегара билмас хаёлотлари орқали қаҳрамонлар, воқеалар, ҳодисалар, психологик драматизмлар шаклида асарда ўз аксини топади. Бадий адабиётда лисоний бирлик ва воситалар орқали ҳаёт манзараларининг репрезентация қилиниши натижасида у худди «кўзгу эффе́кти»ни беради, унда ҳаққоний ва ҳаёлий нарсалар ўртасидаги чегара йўқолади. Айни пайтда бу икки майдон ўртасидаги бир-бирига қарамлиқнинг йўқлиги ҳам тасдиғини топган¹.

1-чизма. Олам манзаралари турлари ва унда ОБМнинг ўрни

Бадий адабиёт тили адабий тилнинг ўзига хос кўринишига ва хусусиятларига эга бўлган шакллардан биридир. Бадий адабиёт тили ҳам тил тараққиётининг умумий қонуниятларига бўйсунди. Бошқача қилиб айтганда, адабий тил каби омма учун алоқа воситаси бўлишдек хусусиятга эгадир. Бадий адабиёт тилининг ўзига хослиги ва мураккаб йўналиши шундаки, у тилнинг адабий бўлмаган хилма-хил кўринишларини, қатламларини ҳам кенг равишда ўзига сингдириб олиб, умумхалққа намоиш этади. Шунингдек, ҳар бир бадий адабиётда маълум бир адабий тилнинг турли-туман услублари кенг қўлланиши мумкин. Бадий асар тили ўзининг бадий эстетик сифати билан адабий тил ва жонли сўзлашув тилининг барча кўринишларини қамраб олади.

Диссертациянинг «**Бадий нутқ ва бадий матннинг трансформацион имкониятлари**» деб номланган иккинчи бобида бадий

¹Пискунова С. И. Репрезентация как тема и эстетический принцип творчества М. Де Сервантеса // Новый филологический вестник. -2014. - №2 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/reprezentatsiya-kak-tema-i-esteticheskiy-printsip-tvorchestva-m-de-servantesa> (дата обращения: 30.05.2020).

тилни оригинал ёндашувлар билан ўрганган машхур филолог-олимлар хусусида сўз юритилган. Жумладан, Р.Якобсон адабиётнинг поэтик функцияси китобхон ёки тингловчиларни унинг лингвистик функцияларига қараганда кўпроқ жалб этиши «...матнда лисоний бирликлар ўртасидаги ўхшашликнинг тасаввур даражаси билан инсон ҳис-туйғуларининг структур жиҳатдан яқинлигига мутаносиблигини ифодалаш учун қўлланилиши мумкин¹лиги баён қилинган. Дарҳақиқат, бадий нутқнинг биринчи вазифаси эстетикликдир. Сўз ва бошқа тил бирликлари адабиётнинг марказий фигураси – образни яратишга хизмат қилади. Нутқ ҳам бадииятда, ҳам кундалик сўзлашувда образлидир. Зотан тил бирлигининг маъно ифодалаш хусусиятларидан бири – умумият ва образлиқдир. Бадий тилдаги сўз бошқа услублардагидан тубдан фарқ қилади. Аслида нутқ маълум бир тасаввур беришгача қадар маъно-мазмунга эга бўлади. Ижодкор тайёр образлардан фойдаланади, чунки ҳар бир сўзда образ аввалдан мавжуд бўлади.

Иккинчи бобнинг «*Бадий асар тили – ўзига хос коммуникатив – эстетик ҳодиса / жараён сифатида*» деб номланган биринчи бўлимида бадий нутқдаги лисоний бирликларнинг маъно жиҳоланиши лисоний бирликнинг нутқдаги актуализацияси билан боғлиқ эканлиги ҳамда сўз ва бошқа тил бирликлари замиридаги маъноларнинг бадий матндаги актуализацияси (долзарбласти) бадий нутқнинг энг муҳим унсурларидан бири эканлигини қайд этиш билан бошланади. Бинобарин, дунё адабиёти тарихига муҳрланган ижодкорлар ўзларининг борлиқ ва ҳаёт ҳақида ажойиб концептуал бадий билимлар берувчи индивидуал тили ва баён услуби билан китобхонлар оммасининг олқишини олишган. Бу ўринда улар яратган асарнинг қайси жанр ёки қандай шаклда яратилгани муҳим эмас, асосий аҳамиятли нарса ижодкорнинг яратган асарининг бетакрорлиги, бу хусусият албатта, унинг ўзига хос рамз ва ифода воситалари билан йўғрилган индивидуал тил ёрдамида қўлга киритилган. Ҳар бир китобхон худди чет тилини ўрганган каби у ёки бу машхур ижодкорнинг индивидуал тилини ўзлаштиради², шунда унинг онгига кичик деталлардан катта умумлашмалар чиқарадиган, сўзни роса тежаб ишлатадиган Абдулла Қаҳҳорнинг синчков услуби, Ойбекнинг сержило ва самимий баёни, Чингиз Айтматовнинг файласуфона, Саид Аҳмаднинг киноя ва пичингга тўла, Неъмат Аминовнинг юмор ва кулги тўла услуби ва ана шу хусусиятларни бўрттириб, олд планга чиқарган бадий тили муҳрланади.

Бадий нутқ унсурунинг коммуникатив дискурсдаги семантик ўзгаришлари ҳам диққатга сазовордир. «Дискурс – бу матндан ташқари, экстралингвистик омилларни (олам ҳақидаги тушунчалар, адресатнинг қарашлари, муносабатларини) ўз ичига олган мураккаб коммуникатив

¹Jakobson, Roman. Closing Statement: Linguistics and Poetics, in Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT. 1960, P. 350-377. Яна қаранг: Katz, Steven T. (1992) «Mystical Speech and Mystical Meaning» in Steven T. Katz (ed.), *Mysticism and Language*. New York: Oxford UP. 3-41.

²Жуковский В.И., Тарасова М.В. Коммуникативные основы художественной культуры: Монография/ Сибирский федерал. ун-т. – Красноярск, 2010. – 179 с. >http://arteducation.sfu-kras.ru/files/documents/kommunikativnye_osnovy_hudozhestvennoy_kultury.pdf (декабрь, 2020).

ходисадир»¹, яъни дискурсада матндаги тегишли лисоний унсурлар матндан ташқари ва матности омиллар таъсирида жиддий семантик кенгайишни бошдан кечиради ҳамда гап, мураккаб синтактик бирлик ва матн даражасидаги аналогларини вужудга келтиради², яъни «дискурснинг яратилиш ва қабул қилиниши бир хилда маданиятнинг маълум замон-макон майдонида, аниқ коммуникатив муҳитда кечади. Дискурсада ахборот узатиш мақсади мос келадиган мазмун яратилади. Бу мазмун доирасида коммуникантлар муносабатини, уларнинг ижтимоий мавқеини, жамиятда ҳаракатда бўлган ахлоқий-этик нормаларни акс эттирувчи ижтимоий-маданий ахборот жамланади»³. Дискурсада лисоний шаклига кўра анча кенг мазмунли имагосемантик ифодалар шаклланади. Имагосемантик ифодалар бадий асарнинг сюжети ва давомида кўп марта такрорланадиган бадий деталь бўлиб, у образнинг ёрқин чиқишини дискурсив йўл билан ифодалашга кўмаклашади⁴. Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романидан олинган ушбу жумла ва ундаги имагосемантик ифоданинг дискурсив қўлланилишини кўриб чиқайлик:

Аёллардан маслаҳат, айниқса, ўз хотинидан бир таклиф эшитмоқ учун Раззоқ сўфининг қайта бошдан бунёдга келиши керак бўларди... (Чўлпон. Кеча ва кундуз). «... қайта бошдан бунёдга келиши керак бўлар эди», деган муаллиф нутқида хос имагосемантик ифода Раззоқ сўфининг жоҳиллиги, туғилган кунидан бери кулмагани, «*кўрғазмага қўйилатурган антиқа махлуқлардан*» эканлиги, оиласидаги қизи ва хотини билан ёзилиб гаплашмагани («*Бу тил доим худонинг зикри билан қалдирайди*»), хотинини эътикод-имонига зарар етказадиган фитна сифатида билишини (зотан, Қурвонбибининг сўфи тарафидан қўйилган лақаби «*Фитна*»), кўр-кўрона эътиқоди ва ихлоси туфайли оиласини ва ўзини ҳалокатга олиб келганини... буларнинг ҳаммасига ишора қиладиган жумладир. Бинобарин, бадий асар тили – ижодкор ўз асарида ҳаёт манзараларини, бадий характер, бадий образларни акс эттирувчи асосий восита, бадий адабиётда ғоявий-эстетик мазмунни ифодалашнинг ифода-таъсир воситалари ва усулларининг тўпламидир.

Иккинчи бобнинг «*Ижодкорнинг тил билиши ва ижодий компетенцияси фактори*» деб номланувчи иккинчи бўлимида ҳар бир адабиётнинг тараққиёти ушбу адабиёт яратилган тилнинг ривожини, унинг норма ва қоидаларининг шаклланиши, лексик, грамматик, семантик ва ҳоказо салоҳиятининг воқеланиши, хуллас, бу тилда дунё стандартларида бадий асарлар яратилиши билан чамбарчас боғлиқлиги таҳлил этилади. Чингиз Айтматов жаҳоний шуҳрати унинг дастлаб қирғиз, кейинчалик рус тилида

¹Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. -М.: Наука, 1987. -264 с.

²Аллаёров Т. Р. Ўзбек тилидаги буйруқ ва сўроқ конструкцияларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан...фалсафа д-ри (PhD) дисс. – Гулистон, 2020. – Б. 13.

³Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 252.

⁴Черницкая Л.А. Сопоставительный анализ функциональности выразительных средств в системных структурах коммуникативного и художественного дискурсов // Universum: филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. 2019. № 2 (59). URL: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/6918> (декабрь, 2020).

ажойиб асарлар яратгани, Орхан Памук турк тилида замонавий дунё классиклари асарлари билан беллашадиган постмодерн романлар ёзгани туфайли адабиёт шоҳсупасига кўтарилганларида ўз она тилларининг салоҳиятини ҳам дунё меҳварига намоён қилганлари маълум.

Диссертацияда «Кеча ва кундуз» каби ўз даврининг (20-асрнинг боши) юксак бадииятга эга романини яратган буюк миллатпарвар ижодкор Абдулхамид Чўлпоннинг ҳамда 20-аср охирида даврининг энг гўзал ва ҳаққоний роман ҳамда қиссаларини жонли халқ тилига яқин бир индивидуал услуб билан яратган Тоғай Муроднинг қай даражадаги тил эгаси – лисоний шахсият эканлиги масаласига ҳам тўхталиб ўтилган. Бу икки ижодкор ҳамда таниқли шоир Усмон Азимнинг лисоний ва бадиий ижодкорлик потенциали юқоридаги параметрларга кўра баҳоланган. Бадиий тилнинг ифода-тасвир воситаларининг юқорида айтиб ўтилган икки гуруҳидан қайсилари транспозиция (кўчиш) билан алоқадорлиги учун тилнинг амал қилишида ҳар доим амалда бўладиган трансформация жараёнларига ва унинг бадиий нутқда воқеланадиган шакллари ҳақида тўхталинган.

Иккинчи бобнинг «*Тилнинг тасвирий-ифода воситалари ва транспозиция*» номли учинчи бўлимида бадиий матндаги кўчим билан боғлиқ жараёнлар ва транспозиция хусусида сўз юритилган. Бинобарин, объектив борлиқдаги доимий юз бериб турадиган ўзгаришлар қаторида трансформация (кўчиш) ҳам борки, у ҳам материянинг универсал воқеланиш шакллари билан биридир. Табиийки, трансформация воқеликни идеал тизим сифатида ўзида инъикос эттирувчи бадиий асар матни ва тилидан ҳам ўрин олган. Зеро, моддий тизимда мавжуд бўлган асосий қонуниятлар идеал тизимлардан ҳам жой олади, қиёсий қонун ва категорияларининг универсал характери ҳам шундадир. Тил трансформациологияси (ёки кўчиш назарияси), В.Кодуховнинг таъкидлашича, лингвистика таркибида дастлаб тилнинг материал тарафи бўлган товушлар, ўзаклар ва қўшимчаларни ўрганиш жараёнида шаклланди. Аввалбошда тилнинг ташқи (товуш-акустик) тарафидаги ўзгаришларнигина кўчиш деб тушуниш тилнинг маъно тарафини мантиқий жиҳатдан универсал, шаклий тарафини эса тил тадрижи давомида бобо тилдан ўсиб чиқувчи миллий, ўзига хос нарса деб қабул қилишга асосланган эди¹. Тез орада кўчиш тилнинг нафақат шаклий тарафига, балки мазмун тарафига ҳамда унинг турли сатҳларига алоқадор ҳодиса эканлиги маълум бўлди. Таъкидлаш жоизки, ҳозирга қадар бизнинг тилшунослигимизда кўчиш деганда фақат сўз туркумлари даражасидаги кўчишлар тушунилади (масалан, отлашиш, сифатлашиш, олмошлашиш ва ҳ.к.); аслида тил трансформациологияси сўз туркумларининг кўчиши тушунчасидан кенг ва сўз туркумлариаро кўчиш тил трансформациологиясининг хусусий ҳолларидан бири, холос. Қатор олимларнинг кўрсатиб ўтишича, трансформациянинг хусусий ҳоллари тилнинг деярли барча сатҳларида намоён бўлади².

¹Кодухов В.И. Семантическая переходность как лингвистическое понятие // Семантика переходности. – Л.: ЛГПИ, 1977. - С.5.

²Кодухов В.И. Кўрсатилган асар. -С.5.

Тил сатҳларидаги кўчиш аввало вақтинчалик, контекстуал-ситуатив тил бирликларининг вужудга келиши, тўғрироғи, маълум бир позицияда тил бирлигининг контекстуал шакл ва мазмун ўзгариши билан бошланади. Хусусан, бадий матндаги кўчим билан боғлиқ жараёнлар сўз туркумларининг бадий матнда бир-бирига кўчиши билан бевосита алоқаси бўлмаган ҳолатлардир (билвосита эса, юқорида таъкидланганидек, алоқалар мавжуд, бу тил сатҳлариаро муносабатларнинг доимийлиги қонуниятидан келиб чиқади). Масала бу кўчимларнинг бадий асар тили ва бадий нутқнинг турли кўринишларида (муаллиф нутқи, персонаж нутқи, монолог, диалог, полилог...) қўлланилиши туфайли юзага чиқадиган маъновий-структурал ва функционал-семантик ўзгаришларини қайд этиш ҳамда баҳолашдадир. Бинобарин, ўзбек тилшунослиги фани олдида тилимиз трансформациологиясининг назарий ва амалий масалаларини ишлаб чиқиш жараёнида бу ҳолатнинг бадий нутқда рўй бериш механизми билан алоқадор томонларга ҳам жиддий эътибор бериш вазифаси турибди.

Ўзбек бадий адабиёти тили намуналарини ўрганиш жараёнида бадий тасвир воситалари қамрови ниҳоятда кенг ва бадий образ яратишдаги, эмоционал-экспрессив нозикликларни бера олишдаги асосий воситалардан эканлигининг гувоҳи бўламиз¹. Ана шундай воситалардан бири, шубҳасиз кўчимлардир ва уларнинг таркибидаги мазмун-маъно планидаги кўчимлар – метафора ва метонимия бевосита биз баҳсини юритаётган мавзуга алоқадор эканлиги юқорида айтиб ўтилди. Масалан, Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романидан ушбу парча таҳлилини келтирамиз:

Ҳар йил бир келадиган баҳор севинчи яна кўнгилларни қитиқлай бошлади. Яна табиатнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди...Толларнинг кўм-кўк сочпоуклари қизларнинг майда ўрилган кокилларидай селкиллаб тушмоққа бошлади. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди (Чўлпон, Кеча ва кундуз).

Бу парчада қўлланилган метафора эмоционал-экспрессивликни, эстетик гўзалликни, ифодавийликни ҳосил қилмоқда. Бу ҳолат жонлантириш, инсонга хос хусусиятларни табиат ҳодисаларига кўчириш орқали ҳосил қилинган. Ёзувчи шу тасвирнинг ўзида бир неча метафорадан фойдаланган *кўнгилларни қитиқлай бошлади, илиқ қон югурди, толларнинг кўм-кўк сочпоуклари, ғамли юзлари кулди* каби метфоралар ифода-тасвирни китобхон кўз олдига келтириш билан бирга, уни қалб призмасидан ўтказишга ундайди. Ёзувчи эса оддий баёнчи эмас, ҳолатни тасвирловчи моҳир шоирга айланади.

Тадқиқотнинг «Бадий матндаги транспозитив сўз ва бирикмаларнинг лисоний-эстетик хусусиятлари» деб номланган учинчи бобнинг биринчи бўлимида сўз туркумларининг бадий матндаги транспозитив қўлланишининг ўзига хос тарафлари таҳлил этилади. Маълумки, сўз туркумининг кўчиши – транспозиция деганда, маълум бир туркумга мансуб сўзнинг ўзига хос бўлган аташ, вазифа семасини

¹Каримов С.А. Бадий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари. – Самарқанд: СамДУ нашри, 1994. – Б.5.

кучсизлантириб, бошқа сўз туркумига хос семантик ва грамматик белгига эга бўлиши тушунилади¹.

Транспозиция юз берганда ҳар қандай тил бирлигига хос бўлган уч хусусият: шакл, мазмун ва функцияларидан бирининг (шакл) ўзгармаслиги ва мазмун ва функция планларида кескин категориал ўзгаришлар юз бериши ҳамда концептуал мазмуннинг ҳам қисман маъно товланишиларига учраши кузатилади². Шу туфайли О.Кимнинг «транспозиция – тил белгисининг бир категориядан бошқа категорияга силжиши – универсал ҳодиса бўлиб, у тил амал қилишининг барча даражаларида юз беради»³, - деган таърифининг бу жараённинг моҳиятини тўлароқ ифода этишини эътироф этиш лозим. Сўз туркумлариаро кўчиш, маълумки, нутқий ҳодисадир ва унинг, Л.Теньер сўзлари билан айтганда, «чексиз», ҳад-ҳисобсиз вариантлари бор, кўчишнинг баъзи ҳосилаларигина тил материалига айланади⁴. Демак, транспозицияни текширганда, уни нутқий ҳодиса сифатида текшириш лозим, шу туфайли бу ҳодисанинг юз бериш механизмларини бадий асар каби сержило нутқ манбасидаги функционал-синтактик омиллардан қидирган маъқулдир.

Бадий нутқ миллий тил синтаксисининг макробирлиги сифатида иерархик тузилишга эга ҳамда унда кечадиган ҳар қандай ҳодисалар ана шу структура ва унга алоқадор концепт ва тушунчалар доирасида юз беради. Транспозиция ёки бошқа нутқий ҳодисалар бадий нутқнинг англатадиган маънолар тизимига зарар бермасдан, аксинча унинг эстетик хусусиятларига ва санъаткорона бўёқдорлигига зарар етказмасдан юз беради. Зеро, бадий нутқ динамик тизим бўлгани учун унда хилма-хил ўзгаришларнинг юз бериши табиий, статик тизимларда бундай ўзгаришларнинг юз бериши қийин. Бадий нутқнинг эстетик ва экспрессив нутқ акти бўлгани учун маъно кўчириш, сўзларнинг транспозитив қўлланиши каби жараёнларнинг амалда бўлиши табиийдир, чунки, бадий усулда амалга ошириладиган коммуникация ва ахборот алмашинуви бунга шароит яратади. Бу мураккаб нутқий жараёнлар бадий тилдаги ўзгаришларнинг бош сабабчисидир.

Бобнинг «*Бадий нутқдаги транспозиция ва унинг функционал-семантик ва функционал-синтактик хусусиятлари*» деб номланган иккинчи бўлимида ҳар бир тилнинг сўз туркумлари парадигмаси мазкур тилнинг фонетик тизими, морфологик категориялари, сўз яшаш ва синтактик қолиплари каби такрорланмас эканлиги ва бу сатҳлар фақат ушбу тилнинг ўзига хос хусусиятларни акс эттириши таъкидланади ҳамда сўз туркумлари парадигмаси ҳам ҳар бир тилнинг хусусий воқеланиш шакли эканлиги қайд этилади. Сўз туркумлари орасидаги ўзаро алоқа ҳамда кўчиш ҳоллари ҳам бир тилда, унинг бадий услубида ва ҳатто, ҳар бир ижодкорнинг тилида ўзига хос хусусиятлари мавжуд дейиш мумкин. Бинобарин, тилимизнинг

¹ Сайфуллаева Р. ва бошқалар. Замонавий ўзбек тили. Морфология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2008. – Б. 183.

² Бушуй Т.А., Сафаров Ш.С. Тил қурилиши: таҳлил методлари ва методологияси илмий-нашр. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 21.

³ Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явления омонимии в современном русском языке: Автореф. дис. д-ра филол. наук. – Ташкент, 1978. – С. 9.

⁴ Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М., 1988. – с. 378, 420.

бадий услубида сўз туркумлариаро кўчишни таҳлил этаётганда ҳам ана шу жиҳатларни назарда тутиш ҳамда ўрганилаётган мавзунини тўлақонли ёритиш учун тегишли ёндашувларни ҳам белгилаб олиш муҳимдир.

ХУЛОСА

1. Оламнинг лисоний манзараси замонавий тилшуносликнинг фундаментал тушунча ва масалаларидан биридир. Ҳар қандай табиий тилга хос бўлган ўзига хос «оламнинг лисоний манзараси» бор эканлиги барча тарафидан қабул қилинган ҳақиқатдир. «Оламнинг лисоний манзараси»нинг асосий параметрларини қуйидагича таърифлаш мумкин: ОЛМ маълум тил жамоасининг маданияти ва менталитетини белгилаб берадиган маънавий дунёси, тили ва унинг амал қилишини шартловчи шарт-шароитлар; ОЛМ этнос ва тилнинг тарихий тараққиётининг натижаси, шу билан бирга унинг келгуси ўзига хос тараққиётининг сабабидир; ОЛМ аниқ тузилишга эга ва лисоний нуктаи назардан у кўп сатҳлидир. У шу тилга хос бўлган товушлар ва товуш бирикмаларининг, шу тил эгаларининг артикуляцион аппарат (нутқ аппарати)га эга бўлишининг, нутқнинг ўзига хос тузилишини, луғат таркибини, сўз яшаш усулларининг, сўз бирикмаси ва гап қолипларининг мавжуд бўлишини тақозо қилади; ОЛМ замон (вақт)га нисбатан ўзгарувчандир; ОЛМ тил жамоасининг ўзига хос бир типдаги онгида мавжуд бўлади ва келгуси авлодларга лисоний воситаларга муҳрланган ахлоқ қоидалари, турмуш тарзи, дунёқараш билан узатилади; маълум бир тилнинг лисоний манзараси шу тил эгалари учун ўзини ўраб турган олам ҳақида тасаввурнинг шакллантиришга «оралиқ олам» сифатида ёрдам берадиган яратувчи воситадир; маълум тил жамоасининг ОЛМси – умуммаданий меросдир.

2. Бадий асар тили фикрни бадий ифодалаш нормасининг амалдаги бир кўриниши, намунаси ҳисобланиб, нутқни адабий тил нормаси асосига қуриш бўйича қоида ўрнатувчи ва манба бўлиб хизмат қилувчи энг муҳим материалдир.

3. Бадий асар тили миллий адабий тил ривожланиши жараёнида умумхалқ тилига ижодий ёндашиш, ўрганиш, ўзлаштириш асосида юзага келиши билан адабий ифода доирасида янги қирраларни оча боради. Миллий бадий тил тарихи умумхалқ тили бойликларини ижодий ўрганиш, адабий қайта ишлаш тарихи ҳам саналади.

4. Халқ томонидан яратилган типик, хаётий, барқарор, такрорланмас ва характерли бўлган сўзларнинг барчаси умумхалқ тили таркибини ташкил этганидек, ижод соҳиблари томонидан тозаланиб, қайта ишланиб, жило берилиб маълум қўлланиш қонун-қоида ва ўлчовларига бўйсундирилган тил бирликлари ва воситалари адабий тил таркибига киради.

5. Ёзувчи ижодида қайта ишланган, қўлланишнинг тегишли нормаси (меъёр ва ўлчови)ни олган, миллий тил маданиятининг юксак фазилатларини ўзида намоён этган бадий ижод тили ўз навбатида умумхалқ тилидаги

воситалар ва меъёрлар тараққиётига ҳам ижодий, ҳам ижобий таъсир этади. Бадиий асар умумхалқ тилидаги нодир, нафис, таъсирчан томонларни ўзида қамраши, таъсир кучига куч, эстетик завқ бериши билан умумхалқ тилининг гўзаллиги ва бадиийлиги, табиийлиги ва миллий характерини аниқ равшан акс эттиради.

6. «Оламнинг бадиий манзараси»нинг моҳиятини қуйидагича тавсифлаш мумкин: ОБМ ўз ҳолича бошқа лисоний манзаралардан нисбатан мустақил, кенг ҳажмли ва маълум қийматга эгаллигини ифодалаш учун эмас, балки санъатнинг объектив борлиқни ўрганишдаги имкониятларининг даражаси ва чуқурлигини очиқ бериш учун хизмат қилади. ОБМ воқелиқни ифода этишнинг алоҳида шаклидир ва унда қўлланадиган лисоний бирликлар ва тилнинг ифода воситалари кўпдан бери тадқиқотчилар эътиборида бўлиб келганини таъкидлаш лозим.

7. ОБМ доирасида алоҳида типдаги бадиий коммуникация амалга оширилади. ОБМнинг волонтиратив функцияси эса уни қабул қилувчи онг ва тафаккурга (адресатга) таъсир ўтказиши. ОБМнинг модал функцияси эса муаллифнинг реал борлиққа муносабатини ифодалайди. ОБМнинг эстетик функцияси эса санъат ва ҳаётдаги гўзалликни топиб ва кўрсатиб беради. Оламнинг бадиий манзарасининг эмоционал-баҳолаш функцияси эса ўқувчи (тингловчи, томошабин)нинг ҳис-туйғу ва баҳосини ифодалайди. Этик функция эса бадиий асарда жамиятга хос бўлган одоб-ахлоқ ва маънавият савияни ифодалайди. ОБМнинг аккумулятив хусусияти эстетик ахборотни йиғиш ва сақлаш хусусиятини ифодалайди. Трансмиссион функция эса бадиий асарда тўпланган эстетик, этик, когнитив, эмоционал-баҳолаш информацияни ўқувчига узатиш демакдир.

8. Тил сатҳидаги сўз икки муҳим томоннинг – акустик образ ва мазмуний образларнинг йиғиндисидир. Бу образлар ўртасидаги алоқа ассоциативдир: тил соҳибининг онгида сўзнинг акустик образи ўша субъектнинг лисоний тажрибаси, тилни қай даражада билиши, билим ва маданий савиясига боғлиқ равишда семантик тасаввур беради; бошқача айтганда, фикрдан ташқаридаги бу сўз тушунчани инсон онгига етказиб беради. Нутқ сатҳидаги сўзнинг ташийдиган маъноси бошқа бир коммуникатив бирлик – фикр (гап)га бўйсундирилади. Фикр соҳиби – сўзловчининг (бизнинг ҳолимизда, ижодкорнинг) нутқий позицияси (субъектив фикр) ва индивидуал баён услуби билан семантик жиҳатдан боғланган сўзнинг маъновий мустақиллиги нисбийдир, у семантик майдон таъсирида бўлиб, фикрни қай тарзда ифодалаш заруриятига қараб семантик ўзгаришларга (то ўз маъносини бутунлай ўзгартиришгача) дучор бўлиши мумкин.

9. Ҳар қандай нутқ шакли каби лисоний бирлиқнинг бадиий нутқдаги актуализациясининг ўзига хос механизми мавжуд. Чунончи, нутқ субъектнинг маҳсулидир, нутқни шакллантириш билан субъект (бизнинг мисолимизда ижодкор) лисоний белгилар орқали ифодаланадиган оламнинг

бадий манзарасида мулоқотга киришади. Аммо бу лисоний мулоқот, лисоний белгининг ўз маъно-мазмун ва тушунчага эга бўлиши билан боғлиқ, бундай ҳолат фақат бевосита нутқда воқеланади.

10. Ҳар бир ижодкор сўз яратувчи ҳам саналади. Гарчи у умумхалқ тили бойликларида фойдаланса-да, ўрни билан янги сўзлар топади, мавжуд сўзларга либос кийгизади, бутун жилосини кўрсатади, инсон табиати ва онгига маънавий озуқа берувчи янги маъно касб этувчи сўзларни ишлатади. Бадий асардаги ҳар бир сўз ўқувчига эстетик завқ беради. Шунингдек, ижодкорнинг услуби, унинг тил материалларини ўзлаштириши ва асарда санъаткорона қўлланиши билан боғлиқ бадий услуб масаласи борки, у ҳам ёзувчининг воқеликни индивидуал образли ўзлаштириши, уни эстетик – образли тасвирлаш, индивидуал бадий талқин қилиш усули бўлиб, уни ўрганиш бир қанча филологик, психологик ва фалсафий соҳаларнинг ўзаро ҳамкорлигини талаб қилувчи муаммодир. Бадий асар тилини ўрганиш эса ёзувчи услуби, индивидуаллиги ва маҳоратини аниқлашнинг муҳим бир томони, холос. Агар тил – ёзувчи услубининг қалби эканини ҳисобга оладиган бўлсак, бадий асарнинг тил хусусиятларини унинг мавзуси, ғояси ва образлари билан боғлиқ ҳолда текшириш ёзувчи услубининг энг муҳим қирраларини аниқлашга олиб келиши муқаррардир.

11. Бадий матндаги кўчим билан боғлиқ жараёнлар сўз туркумларининг бадий матнда бир-бирига кўчиши билан бевосита алоқаси бўлмаган ҳолатлардир (билвосита эса, юқорида таъкидланганидек, алоқалар мавжуд, бу тил сатҳлариаро муносабатларнинг доимийлиги қонуниятидан келиб чиқади). Масала бу кўчимларнинг бадий асар тили ва бадий нутқнинг турли кўринишларида (муаллиф нутқи, персонаж нутқи, монолог, диалог, полилог...) қўлланилиши туфайли юзага чиқадиган маъновий-структурал ва функционал-семантик ўзгаришларини қайд этиш ва баҳолашдадир. Бинобарин, ўзбек тилшунослиги фани олдида тилимиз трансформациологиясининг назарий ва амалий масалаларини ишлаб чиқиш жараёнида бу ҳолатнинг бадий нутқда рўй бериш механизми билан алоқадор томонларга ҳам жиддий эътибор бериш вазифасини кун тартибига қўймоқда.

12. Ижодкор бадий асар матнининг таъсирчанлигини, образлилигини ошириш мақсадида моҳиятан ранг-баранг лисоний унсурлар ва ифода-тасвир воситаларини қўллаши бадий нутқнинг асосий, характерли белгиларидан биридир. Бадий асар тилининг ана шундай хусусиятларидан бадий кўчимлар (метафора, метонимия, истиора...) қатори сўз туркумларининг кўчиши билан боғлиқ бўлган транспозитив (кўчкин) сўзларни қўллаш ва бу усул билан тилнинг ифодалилиги, образлилиги ва экспрессивлигини ошириш, персонал нутқини индивидуаллаштириш, бадий нутқда қисқалик ва лўндаликка эришиш кабилардир. Сўз туркумининг кўчиши – транспозиция деганда эса, маълум бир туркумга мансуб сўзнинг ўзига хос бўлган аташ, вазифа семасини кучсизлантириб, бошқа сўз туркумига хос

семантик ва грамматик белгига эга бўлиши тушунилади. Туркий тиллардаги транспозиция фақат конверсия усули билан юз берадиган кўчишдир ва транспозицион сўзнинг ўз категориал маъносини ва синтактик вазифасини тубдан ўзгартириши кузатилади. Айти шу хусусиятлар тилдаги турғун бирикмалар, мақоллар ва ҳикматли сўзлар таркибида қўлланувчи транспозицион сўзлар бунинг яққол намунасидир.

**MEETING OF THE SCIENTIFIC COUNCIL DSc.03/30.12.2019.FIL.02.03
ON AWARD SCIENTIFIC DEGREES AT SAMARKAND STATE
UNIVERSITY NAMED AFTER SHAROF RASHIDOV**

**SAMARKAND STATE UNIVERSITY NAMED AFTER SHAROF
RASHIDOV**

ISLAMOVA DINARA AZAMATOVNA

**FUNCTIONAL-SEMANTICAL FEATURES OF TRANSPOSITIVE
WORDS IN THE LANGUAGE OF ART WORK**

10.00.01 – Uzbek language

**ABSTRACT OF DISSERTATION FOR THE DEGREE
OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) IN PHILOLOGICAL SCIENCES**

Samarkand – 2022

The theme of dissertation for the degree of the doctor of philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under № B2019.1. PhD/Fil684

The dissertation for the degree of has been done at Samarkand State University, named after Sharof Rashidov

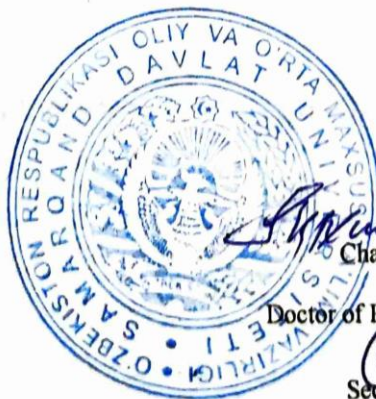
The abstract of the dissertation was published in three languages (Uzbek, English, and Russian) on the website of the Academic Council (www.samdu.uz) and the information and educational portal "ZiyoNet" (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor:	Eltazarov Juliboy Danabayevich Doctor of Philological Sciences, Professor
Official opponents:	Urinbaeva Dilbar Bazarovna Doctor of Philological Sciences, Associate Professor Tojiev Olimjon Muydinovich Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Leading organization:	Fergana State University

The defense of dissertation will take place on "15" March 2022 at 10⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council DSc.03.30.12.2019.Fil.02.03 at the Samarkand State University, named after Sharof Rashidov. (Address: 140104, Samarkand city, University Boulevard, 15. Phone: (8366)239-11-40, 239-18-92; Fax: (8366) 239-11-40; e-mail: rector@samdu.uz Samarkand State University, Main Building, room 105).

The dissertation can be found at the Information Resource Center of Samarkand State University, named after Sharof Rashidov (registered with 20). (Address: 140104, Samarkand city, Boulevard, 15. Phone: (8366) 239-11-40, 239-18-92; Fax: (8366) 239-11-40).

The dissertation abstract was distributed on "3" March 2022.
(Protocol registration number "3" March 2022)

M.K.Mukhiddinov
Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees
Doctor of Philological Sciences, Professor

D.B.Khursanov
Secretary of the Scientific Council
awarding scientific degrees
Candidate of Philological Sciences

D.B.Urinbaeva
Chairman of Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific degrees,
Candidate of Philological Sciences, Associate professor

INTRODUCTION (abstract of the dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences)

Relevance and necessity of the dissertation topic: At the modern stage of development of world linguistics, there is a strong interest in the study of the language of art work within the anthropocentric paradigm in relation to the types of linguistic landscape of the world and also including the artistic landscape of the world. In turn, this poses the task of studying the problem from a scientific – theoretical and linguo-pragmatic point of view at the intersection of a number of disciplines, such as cognitive linguistics, methodology, transformational science, linguo-cultural studies. Therefore, the study of the functional-semantic properties of trans-positive words in the language of art work is being stayed one of the important factors that ensure the development of the field.

Defining creative skills in the process of creating a literary text in world linguistics and the study of the possibilities and methods of its use of linguistic means has risen to a high level. This process is directly related to the problem of identifying and defining the possibilities of the occurrence of the communicative and aesthetic function of language. The literary text reflects the movement of human thought, the dynamics of thought are formed by means of language and also its delivery takes place. Therefore, a comprehensive study of the literary landscape of the world, the role of the literary text in it, the problem of the use of trans-positive units of language in the literary text creates the need to cover the topic as one of the urgent tasks of world linguistics.

In our country during the years of independence, the study of the Uzbek literary style and literary text as a linguistic and spiritual heritage of our people. Based on the results obtained in this direction, it is important to examine the literary image of the world in the Uzbek language as a linguistic view of the world, to describe the main features of the literary landscape of the world expressed through it. Therefore, “Our ancestors, our forefathers came to the world through our native language. In this language, they created great cultural samples, great scientific discoveries and created literary masterpieces”¹ Therefore, linguo-cognitive, linguo-cultural features of the literary landscape of the world and the literary landscape in separate literary texts allows to scientifically describing by using of transpositive words in the literary language that took place in the literary style.

The resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No P4947 “The strategy actions to develop Republic of Uzbekistan”, October 21, 2019 No. PD-5850 “On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language”, as well as, Resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019 No PD-4479 “On the broad celebration of the thirtieth anniversary of the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan “On the State Language”, the Resolution of the Cabinet of

¹Speech by President Shavkat Mirziyoev at the solemn ceremony dedicated to the thirtieth anniversary of the status of the Uzbek language as the state language // “People's Word”, October 22, 2019.

Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 20, 2020 No. 40 “On measures to organize the activities of the Commission on Terminology under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan” and other relevant this dissertation research serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in the normative legal documents.

The dependence of research on the priorities of the development of science and technology of the Republic: This dissertation is carried out within the priority direction of development of science and technology of the Republic called “Formation of system of innovative ideas and ways of their realization in social, legal, economic, cultural, spiritual and enlightenment development of the information society and democratic state”.

The extent of the problem studied. In world linguistics, scholars such as F.Boas, V.Humboldt, E.Sepir, and A.Vierzbicka have dealt with the national-cultural features of languages and the interaction of language and culture¹. The study of the linguistic landscape of the world and the problem of literary text in Russian linguistics by researchers such as N.Arutyunova, V.Postovalova, B.Serebrennikov, and A.Ufimtseva and also the study of literary text in relation to the problems of cognitive linguistics and linguo-cultural studies carried out by researchers such as N.Boldyrev, Yu.Karaulov, and E.Kubryakova. Issues related to the analysis of literary texts were studied by I.Arnold, M.Bakhtin, I.Galperin, Yu.Lotman, and Z.Turaeva².

Also, in Uzbek linguistics, issues of language and culture have dealt by scholars such as: N.Mahmudov, M.Mirtojiev, A.Mamajonov, A.Mamatov, D.Ashurova, G.Bokieva, M.Galieva, N.Djusupov, S.Zokirova, Sh.Iskandarova, S.Kurbanova, R.Madjidova, N.Nasrullaeva, A.Sodikov, Sh.Safarov, M.Umarkhojaev, Sh.Usmanova, G.Hoshimov, and D.Khudoyberganova³. However, while scholars have paid serious attention to the issues of the literary

¹Boas F. History and Science in Anthropology: Answer / Per. Yu. S. Terenteva // Anthology of cultural studies. - SPb.: University book, 1997. - Vol. 1. - P. 528-535; Humboldt V. Selected works on linguistics: Per. with him. / Common ed. G.V.Ramishvili; after the next. A.V.Gulygi and V.A.Zvegintseva. - M.: JSC IG "Progress", 2000. - 400 p.; Sapir E. Selected works on linguistic and cultural studies. - M. 1993; Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. - New York: Oxford University Press, 1992. - 416 p.

²Arutyunova N.D. Human language and world. - 2nd ed., Rev. - M.: “Languages of Russian culture”, 1999, -1- XV, -896 p.; V.I.Postovalova Language and worldview. The experience of linguo-philosophical interpretation. - M.: Lenand, 2017. - 312 p.; Serebrennikov B.A. General linguistics. - M.: The science, 1970. - 597 p.; Ufimtseva A.A. Lexical meaning. - M.: The science, 1986. - 239 p.; Boldyrev N.N. Cognitive semantics. - Tambov: TSU, 2014. 236 p.; Karaulov Yu.N., Filippovich Yu.N. Linguocultural consciousness of the Russian linguistic personality: modeling the state of functioning. - M.: Azbukovnik, 2009. - 334 p.; E.S. Kubryakova Cognitive research. - M.: Sign, 2012. 208 p.; Arnold I.V. Fundamentals of Scientific Research in Linguistics. Textbook. Benefit. - M.: Higher school, 1991. - 140 p.; Bakhtin M.M. Problems of Dostoevsky's poetics. 5th ed., Add. - Kiev: Next, 1994. - 511 p.; Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. - M.: The science, 1981. - 140 p.; Lotman Yu.M. The structure of a literary text // on art. - SPb.: “Art - SPb”, 1998. - P. 285; Turaeva Z.Ya. Linguistics of the text. - Moscow: Education, 1986. - 127 p.

³Safarov Sh.S. Cognitive linguistics. - Jizzakh: Sangzor publishing house, 2006. - 92 p.; Umarkhodzhaev M.I. Essays on modern phraseography. - T.: Fan, 1977. - 103 p.; Usmanova Sh.R. A study of common household vocabulary in Altaic languages: phylol. science, d-ri. diss. - Tashkent, 2011 - 324 p.; Khoshimov G.M. Towards the theory of concepts and their taxonomy in cognitive linguistics // Problems of system-structural linguistics. Samarkand, 2010. - P. 68-78; Khudoyberganova D.S. Anthropocentric interpretation of literary texts in Uzbek language: phylol. science. d-ri. diss. - Tashkent, 2015. - 240 p.

text, some issues, namely the national of the world and the related problem of the literary landscape of the world, have not been sufficiently studied.

Relationship of the research with the plans of research work of the higher educational institution where the dissertation is performed: The research is part of a long-term plan on “Functional-pragmatic and semantic-methodological analysis of Uzbek language units (synchronous and diachronic aspects)” conducted at the Department of Uzbek Linguistics of Samarkand State University (2016-2020 years).

The purpose of the study is the national-cultural landscape of the world and the functional-semantic and cognitive-linguistic-cultural analysis of the transpositional language units that represent it in the literary text.

The tasks of the research:

- substantiation of the essence and forms of realization of the concepts of linguistic landscape of the world (LLW) and literary landscape of the world (LLW) by approaching linguistic phenomena through an anthropocentric paradigm;

- substantiation of the concept of “literary landscape of the world”; consideration of functional-semantic, linguo-cognitive, linguo-cultural aspects of the analysis of a literary text;

- identification of linguistic means that form the artistic image of the world in the literary text;

- identification of transpositive units representing the national-cultural landscape of the world in the literary text; substantiate the use of transpositional words as a methodological and functional-grammatical phenomenon;

- highlighting the possibilities of transpositive and methodological features of word groups in the literary text.

The object of research is the language mechanisms that create the national-cultural landscape of the world into the literary text

The subject of research is the study of the linguistic landscape of the world and the functional-semantic, lexical and methodological means that make up the artistic landscape of the world from a linguo-cognitive and linguo-cultural point of view.

The methods of research. The dissertation uses methods of description, functional-semantic, functional-syntactic, semantic-stylistic, contextual analysis and conceptual analysis, cognitive-metaphorical and statistical analysis.

The scientific novelty of the research is:

- based on the basic linguistic, thinking, linguo-cultural and linguo-cognitive parameters of the Uzbek language and the literary landscape of the world;

- literary landscape of the world and its special form – linguo-poetic, methodological, functional-semantic, lexical-grammatical and methodological features of the literary text, linguistic and speech mechanisms of description of the national landscape of the world in the literary text are defined;

- the potential of expressive conceptual information of word groups in the literary text, the role of concepts expressed through transpositive words in the realization of the literary landscape of the world is revealed;

- in prose and poetic literary texts and transpositive units representing the national-cultural landscape of the world are identified, and the linguistic value of the use of transpositional words as a methodological and functional-grammatical phenomenon is assessed.

Practical results of the research:

- materials collected for the analysis of the national-cultural features of the literary text and the use of transpositive words in it, the conclusions and generalizations of the study of Uzbek linguistics, which produced offers to study this field, in particular, practical assistance in the teaching of linguo-culturology, psycholinguistics, pragma-linguistics, linguo-poetics, sociolinguistics;

- providing important scientific and theoretical information for disciplines such as linguo-culturology, pragma-linguistics, linguo-poetics by identifying transpositive units that represent the national and cultural landscape of the world in literary texts and also it is based on the fact that textbooks and manuals created from these disciplines serve to improve;

- a special form of the literary landscape of the world – the conclusions drawn from the study of the linguo-poetic, methodological, functional – semantic, lexical – grammatical and methodological features of the literary text are based on providing important scientific and theoretical information for Uzbek linguistics and as a source for organizing new theoretical and practical courses.

The reliability of the research results. Is explained by the fact that the problem is clearly defined, approaches based on reliable sources involved in research, cited analysis, conclusion, the implementation of proposals and recommendations in practice, the linguistic landscape of the Uzbek language and the basic linguistic, thinking, linguo-cultural and linguo-cognitive parameters of the artistic landscape of the world are determined, the results obtained are confirmed by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is that much, the modern approaches used in the work to determine the linguistic, methodological and lexical-semantic features of the literary text, enrichment of scientific-theoretical views on the linguo-cultural and linguo-poetic analysis of the literary text; further expansion of research in the field of linguo-cognitology will provide an opportunity to reveal the main features of the literary landscape of the world in Uzbek linguo-culture.

The practical significance of the research results is that research materials and conclusions can be used in the teaching process in Higher Education Institutions in the conduct of lectures and seminars on cognitive linguistics, linguo-cultural studies, stylistics and text interpretation, writing dissertations and textbooks and manuals.

Implementation of research results. Scientific and practical significance of research results obtained as a result of cognitive and linguo-cultural analysis of the transpositive use of language units in the literary text:

to take into account the parameters of their linguistic potential in determining the artistic skills of the creators of folklore and written literature; Conclusions on

the development of language expression and lexical-semantic richness were used in the fundamental research project number-FA-F1-GOO2 (Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, conducted in 15 July, 2021, reference number-17.01/165). The result is theoretical insights and practical advice on guidelines for enhancing experience and artistic skills through literary traditions; the identification of the impact of movements and transpositive use in the text of the work of art on the artistic and aesthetic features of the work contributed to the improvement of textbooks and dictionaries created within the project.

from the conclusions of the research on the definition of transpositive means of expression and the use of words as an indicator of the creative individual literary speech and style are used in the fundamental of FA-F-1-005 “Study of the history of Karakalpak folklore and literature” (Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, conducted in 12 July, 2021, reference number-17.01/160). As a result, students gained knowledge on creative individual skills within the framework of language analysis samples of works of three famous Uzbek writers;

It was used in the preparation of textbooks, manuals, teaching materials on “Çağdaş Özbek Edebiyatı”, “Özbek Türkçesi Grameri” at the Department of “Modern Turkic Languages and Literatures”, Fırat University of the Republic of Turkey; (reference book of the department “Modern Turkic languages and literature” of the Fırat University of the Republic of Turkey). As a result, the quality of teaching the Uzbek language and literature at the department has increased and students have been served the teaching materials.

The results of the research were used in the activities and events of the Writers' Union of the Republic of Uzbekistan in the field of work with young writers and besides that, the concepts and ideas about the linguistic and creative potential and skills of the artist and the guidelines for their formation were used in creative seminars and discussions (Reference of the Board of the Writers' Union of Uzbekistan issued on July 27, 2021 № 01-03/95-6). The use of the research results has helped the Writers' Union to work with creative youth, to improve the literary skills and linguistic potential of writers.

Approbation of the results of the research: The results of this research were discussed at 4 international and 8 national scientific conferences.

Publication of the results of the research: A total of 18 scientific works on the topic of the dissertation, including 3 articles in scientific publications and the 3 of them in foreign journals recommended for publication of the main scientific results of dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and scope of the dissertation: The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references. The total volume of the work is 168 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The **introductory** part of the research is based on the relevance and necessity of the chosen topic, describes the goals and objectives, objects and subjects of the research, shows the relevance of the topic to the priorities of science and technology in the country; the scientific novelty and practical results of the research are described, the scientific and practical significance of the obtained results are revealed, the results of the research are put into practice, the published works and dissertation structure are informed.

The first chapter of the dissertation is entitled with “**The literary landscape of the world and the language of the art work**”, in the chapter, first of all, to study the mental and linguo-cultural relations between language, thinking, culture and art and literature as their special form in the world of linguistics and literature in terms of the concept of the linguistic landscape of the world and also linguo-cognitive and linguo-cultural features of language units in literary texts and in their literary text there is talk of revealing the mechanisms of occurrence. Therefore, in one of the types of linguistic landscape of a particular world the meanings and concepts that lie within the linguistic units contained in the literary text – its realization in the literary landscape of the universe and its representation (indirect reinterpretation based on “secondary” similarity) of the primary thing-sign-event in existence and its equivalents in the form of notion-concept-language unit in language.

The first section of the chapter, entitled with “*The Linguistic Landscape of the World (LLW) and the Literary Landscape of the World (LLW)*” in the first section, the question of what is the mechanism by which language units are representative in a literary text is answered by analyzing the relationship between the linguistic landscape of the world and the literary landscape of the world. It is well known that the linguistic landscape of the world is one of the fundamental concepts and issues of modern linguistics. As Martin Heidegger, who has done extensive research on the subject, points out about linguistics is currently experiencing an “era of the linguistic landscape of the world”¹, it means that this concept and scientific approach is gaining ground as a convenient and comprehensive research method in a range of disciplines, from ethno-linguistics to word group theory to rhetoric to lexicology. Consequently, the linguistic landscape of the world consists of the spiritual world, language and the conditions that determine its functioning, which determine the culture and mentality of a particular language community, which is the result of the historical development of ethnos and language, as well as the cause of its future specific development. However, the linguistic landscape of the world has a clear structure and from a linguistic point of view it is multi-layered, while the linguistic landscape of the world is time-varying.

¹The content of the concept of a linguistic picture of the world in linguistics - COAPIA articles - Catalog of articles - COAPIA. koapiya.do.am - <https://koapiya.do.am/publ/1-1-0-6> (April, 2020).

Therefore, the linguistic landscape of the world of a particular language community is a common cultural heritage¹.

According to J.Eltazarov, who conducted special research on this topic that in each concrete natural, social and linguistic situation, man's perception and understanding of the world through his senses, as well as his scientific and creative cognitive activity, form a system of perceptions of the universe². With the help of creative thinking, based on the knowledge gained from the surrounding world, it is possible to form scientific, literary knowledge, which is the basis for new ideas. That is, the owner of a particular language, after "sifting" the perceptions of the world in his mind, generalizes literacy, symbolizes them, organizes the system of ideas into a series of certain ideas, thoughts, and images and transmits them to other members of the language community. In other words, tangible and intangible things in the world are explicitly exploited in the human mind as a system of motivational signs that give an idea of the literary landscape of the world using methods of abstraction.

In this sense, in the literary world, it is in the literary landscape of the world that is its thought and reflection in language and also it is necessary to dwell on the literary concept and the concept sphere of the art work, which connects it with the art work and reality of the work, such as language, image, meaning, idea, and the experience and actions of the protagonist, forming its own "treasure of meanings"³. The concepts that carry the main content load of a art work are, in general, the units that include the main meaning-content in the literary landscape of the world, the functions of storing, collecting, transmitting, and illuminating aesthetic information. Similar concepts, such as lexemes / words, change the shape, size, boundaries, and direction of change in their content plan⁴. The literary landscape of the world and its structure are formed based on its functions. Like all progressive art and literature, the main function of the literary landscape of the world is to serve the spiritual maturity of people, to serve the purification of their mind as a (catharsis) by emotionally shaking them through acquaintance with a true art work. Due to this, a special type of literary communication is carried out within the literary landscape of the world. The voluntary function of the literary landscape of the world, on the other hand, affects the mind and thinking (addressee) that receives it. The modal function of the literary landscape of the world, on the other hand, represents the author's attitude toward reality. The aesthetic function of the literary landscape of the world and also it is to find and display beauty in art and life. The emotional-evaluative function of the literary landscape of the world expresses the feelings and values of the reader (listener, spectator). The ethical

¹Danilenko V.P. The linguistic picture of the world in theory - L.: Weisgerbera - Philology and people. 2009. No. 1: 7-18; The content of the concept of a linguistic picture of the world in linguistics - COAPIA articles - Catalog of articles - COAPIA. koapiya.do.am - <https://koapiya.do.am/publ/1-1-0-6> (April, 2020)

²Eltazarov J.D. Interactions and migration cases in the phraseology paradigm. – Tashkent: UzME, 2006, 101-104 p.

³Look: Askoldov S.A. Concept and word // Russian literature. From the theory of literature to the structure of the text. Anthology. - M., 1997. - 260-267 p.; Likhachev D.S. The concept of the Russian language // Izv. RAS - SLYA. - 1993, No. 1. – P. 3-9.

⁴Miller L.V. Artistic picture of the world and the world of literary texts. - St. Petersburg: Faculty of Philology, St. Petersburg State University, 2003.156 p.

function, on the other hand, represents the level of morality and spirituality inherent in society in a work of art. The accumulative feature of the literary landscape of the world represents the ability to collect and store aesthetic information. The transmission function is the transmission of aesthetic, ethical, cognitive, emotional-evaluative information collected in an art work to the reader. With the features mentioned above, the literary landscape of the world differs from other types of worldviews¹. (This situation can be expressed as in figure 1 on the next page).

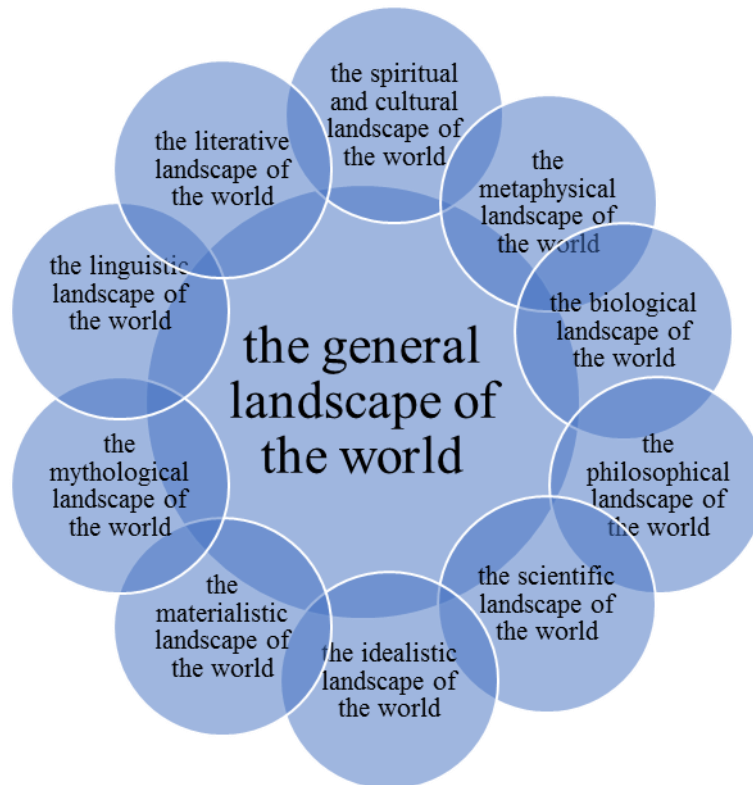

Figure 1. Types of world landscapes and the role of the literary landscape of the world in it

The third section of the chapter, “*Linguistic representation as the main mechanism of the literary scene of the world*”, provides information on the visible phenomenon of “representation” and also its substitution of the hidden and the unknown. Moreover, representation is an ambiguous, hesitant and paradoxical phenomenon that exists at the boundary between ideal and material matter, subject and objects, words and things, separating and uniting them. Therefore, it can be considered as the “materialization” of the author of the art work and the image of the thinking and actions of the protagonist. This is why representation is often confronted in the play as imagination, fantasy, dream, symbol, and character, which are materialized through linguistic units. These are reflected in the play in

¹Look: Tentimishova A.K. Concept and the concept sphere in the research of linguists // Scientific-methodical electronic journal “Concept”, 2016. - T. 17. – P. 226-230. - URL: <http://e-koncept.ru/2016/46223.htm>. (December, 2020); Skurtu N.P. Art and the picture of the world. Chisinau: Shtiintsa, 1990. P. 86; Meilakh B.S. Philosophy of Art and the Artistic Picture of the World // Problems of Philosophy. 1983. No. 7 P. 116-125; T.A.Chernyshova Artistic picture of the world, ecological niche and science fiction // Artistic creativity. Complex study issues. – L.: Science, 1986. P. 55-74. Askoldov S.A. Concept and word // Russian literature. From the theory of literature to the structure of the text. Anthology. -M.: Academia, 1997. – P. 267-279.

the form of heroes, events, happenings, psychological dramas through the boundless imagination of the author which is based on life and cultural traditions and experiences. In the art work, as a result of the representation of life scenes through linguistic unity and means, it gives the same “mirror effect,” in which the boundary between real and imaginary things disappears. At the same time, the lack of interdependence between these two areas has also been confirmed¹.

The language of art work is one of the forms that has the distinctive appearance and characteristics of literary language. The language of fiction is also subject to the general laws of language development. In other words, it has the property of being a means of communication for the public, like literary language. The peculiarity and complexity of the language of fiction is that it is widely absorbed and demonstrates to the public the non-literary forms and layers of the language. Also, different styles of a particular literary language can be widely used in any fiction. The language of an art work, with its artistic aesthetic quality, embraces all aspects of literary language and living colloquial language.

The second chapter of the dissertation entitled with “**Literary speech and the transformational potential of the literary text**” deals with famous philologists who studied the literary language with original approaches. Including, R.Jacobson states that the poetic function of literature attracts the reader or listener more than its linguistic functions that “...can be used in the text to express the similarity between linguistic units in relation to the level of imagination and the structural closeness of human emotions”². Indeed, the first function of literary speech is aesthetics. Words and other linguistic units serve to create the central figure of literature is that means the image. Speech is figurative in both literacy and everyday speech. Already, one of the semantic features of language unity is generality and imagery. The word in literary language is radically different from other styles. In fact, speech has meaning until it gives a certain imagination. The author uses ready-made images, because in every word the image exists from the beginning.

The first section of the second chapter, entitled with “*The language of art work as a specific communicative – aesthetic phenomenon / process*”, in this section the semantic refinement of linguistic units in literary speech begins with the notion that the actualization of linguistic units in speech and the actualization of meanings in the context of words and other language units in the literary text is one of the most important elements of literary speech. Consequently, the authors who are engraved in the history of world literature have received the applause of the readership with their individual language and narrative style that impart remarkable conceptual literary knowledge about their existence and life. It does not matter what genre or form of the work they create, the main thing is the uniqueness of the work created by the authors, this feature is certainly achieved through the

¹ Piskunova S.I. Representation as a theme and aesthetic principle of creativity M.De.Servantesa // New philological bulletin. – 2014. - №2 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/reprezentatsiya-kak-tema-i-esteticheskiy-printsip-tvorchestva-m-de-servantesa> (date of access: 30.05.2020).

² Jakobson Roman. Closing Statement: Linguistics and Poetics, in Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT. 1960, P. 350-377. And also look to this: Katz, Steven T. (1992) “Mystical Speech and Mystical Meaning” in Steven T. Katz (ed.), *Mysticism and Language*. – New York: Oxford UP. 3-41.

use of individual language, which is accompanied by its own symbolism and means of expression. Every reader learns the individual language of this or that famous author, just as he learns a foreign language¹, then Abdullah Kahhor's meticulous style, which makes great generalizations from small details to reader's mind, and he uses the word very sparingly, Oybek's meaningful and sincere statement, Chingiz Aitmatov's philosophical style, Said Ahmad's style full of irony and caustic comment, Nemat Aminov's style full of humor and laughter and the literary language that exaggerates these features and brings them to the fore is sealed.

The semantic changes of the element of literary speech in communicative discourse are also noteworthy. "Discourse is a complex communicative phenomenon that involves extralinguistic factors (concepts about the world, views of the addressee, relations) in addition to the text"², it means that in the discourse, the corresponding linguistic elements in the text undergo a significant semantic expansion under the influence of non-textual and textual factors, and form analogues at the level of speech, complex syntactic unity and text³, that is "the creation and acceptance of discourse takes place in the same time-space of culture, in a clear communicative environment. In discourse, content is created that fits the purpose of the information. This content contains socio-cultural information that reflects the attitude of communicators, their social status, moral and ethical norms in society"⁴. In discourse, imagosemantic expressions with a much broader meaning than the linguistic form are formed. Imagosemantic expressions are the plot of an art work and an literary detail that is repeated many times throughout, which helps to express the bright output of the image in a discursive way⁵. Consider this sentence from Chulpon's novel "Kecha va kunduz" ("Night and day") and the discursive use of the imagosemantic expression in it:

Аёллардан маслаҳат, айниқса, ўз хотинидан бир таклиф эшитмоқ учун Раззоқ сўфининг қайта бошдан бунёдга келиши керак бўларди....(Chulpon, Kecha va kunduz (Night and day)) "...қайта бошдан бунёдга келиши керак бўлар эди", in there are the imago-semantic expression of the author's speech is the ignorance of Razzok sufi, who has not laughed since his birth, is one of the «кўрғазмага қўйилатурган антиқа махлуқлардан» and has not spoken ("Бу тил доим худонинг зикри билан қалдирайди") to his family's daughter and wife, he knows his wife as a conspiracy that harms his faith (actually, "Фитна" is nickname, this nickname given by Sufi to Kurvonbibi), that he blindly destroyed his family and himself because of his faith and devotion... is a sentence that refers to them all. Therefore, the language of the art work is the main means by which the

¹ Zhukovsky V.I., Tarasova M.V. Communicative foundations of artistic culture: Monograph / Siberian Federal. un-t. Krasnoyarsk 2010. – 179 p. URL: http://arteducation.sfu-kras.ru/files/documents/kommunikativnye_osnovy_hudozhestvennoy_kultury.pdf (december, 2020)

² Y.N.Karaulov Russian language and linguistic personality. – M.: Nauka, 1987. 264 p.

³ Allayorov T.R. Linguopoetic features of command and interrogative constructions in Uzbek language: Philol. science. philosophy d-ri (PhD) diss. – Guliston, 2020. – P. 13.

⁴ Safarov Sh. Pragmalinguistics. – Toshkent, 2008. – P. 252.

⁵ L.A.Chernitskaya Comparative analysis of the functionality of expressive means in the system structures of communicative and artistic discourses // Universum: philology and art history: electron. scientific. journal. 2019. № 2 (59). URL: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/6918> (декабрь, 2020).

writer reflects the scenes of life, literary character, literary images in his work, and a set of means and methods of expression of ideological and aesthetic content in fiction.

The second section of the second chapter, entitled with “*The factor of language creativity and creative competence of the author*”, in this second section gives information about the development of each literature is closely connected with the development of the language in which it is created, the formation of its norms and rules, the emergence of lexical, grammatical, semantic and so on, in short, the creation of works of art in this language by world standards. Chingiz Aitmatov's world fame is due to the fact that he created wonderful works, first in Kyrgyz and then in Russian languages, it is known that when Orkhan Pamuk rose to the podium of literature because he wrote postmodern novels in Turkish that competed with the works of modern world classics, he also demonstrated the potential of his native language in the world.

The dissertation includes the works of famous authors Abdulhamid Chulpon, a great nationalist who wrote a highly artistic novel of his time (early 20th century) such as “Kecha va kunduz” (“Night and day”) and also at the end of the 20th century, Togay Murod, who created the most beautiful and true novels and short stories of his time in an individual style close to the language of the living people, he also asked about the level of linguistic personality. The linguistic and literary creativity potential of these two authors and the well-known poet Usman Azim was assessed according to the above parameters. Which of the above two groups of means of expression of the literary language is related to transposition (migration) and focuses on the transformation processes that always take place in the practice of language and its forms that occur in artistic speech.

Among the constant changes in the objective being is the transformation (migration), which is also one of the universal forms of matter. Naturally, transformation is also present in the text and language of the art work, which reflects reality as an ideal system. After all, the basic laws that exist in the material system are also present in ideal systems, and so is the universal nature of the laws and categories of comparison. The transformation of language (or the theory of migration), according to V.Kodukhov, it was formed in the structure of linguistics in the process of studying the sounds, cores and affixes, which were originally the material side of language. Initially, the notion that only changes in the external (sound-acoustic) side of language were migration was based on the perception that the semantic side of language was logically universal, and the formal side was a national, specific thing that developed from the ancestral language¹. It soon became clear that migration was a phenomenon related not only to the formal side of language, but also to the content side and its various levels. It should be noted that until now, in our linguistics, migration is understood only as migrations at the level of word groups (for instance: other word groups perform the function of noun, the function of adjective, the function of pronoun and others); in fact, the transformation of language from the concept of migration of word groups

¹ V.I.Kodukhov Semantic transitivity as a linguistic concept // Semantics of transitivity. — L.: LGPI, 1977, p. 5.

is broad, and the transition between word groups is just one of the special cases of language transformation. A number of scholars have shown that special cases of transformation are manifested at almost all levels of language¹.

The migration at the language level begins primarily with the emergence of temporary, contextual-situational language units, or rather, the change in the contextual form and content of the language unit in a particular position. Among the migrations and syntactic figures in the language of the art work are the means of expression and imagery associated with transformation. In particular, the processes associated with the migration in the literary text are cases in which the word groups are not directly related to the migration of each other in the literary text (indirectly, as noted above, there are connections, which stem from the law of continuity of interlanguage relations). The issue is to record and evaluate the spiritual – structural and functional – semantic changes that occur due to the use of these movements in the language of the art work and in various forms of artistic speech (author's speech, character speech, monologue, dialogue, and polylog...). Therefore, in the process of developing scientific and practical issues of the transformation of our language, the science of Uzbek linguistics has to pay serious attention to the aspects related to the mechanism of this phenomenon in literary speech.

In the process of studying the language of Uzbek fiction, we see that the range of means of literary expression is one of the main tools for creating a very wide and literary image, the ability to convey emotional and expressive subtleties². One such tool is undoubtedly migrations, and the migrations in their content-meaning plan — metaphor and metonymy — are directly related to the subject which we are discussing. For instance, here is an analysis of this passage from Chulpon's novel “Kecha va kunduz” (“Night and day”):

Ҳар йил бир келадиган баҳор севинчи яна кўнгишларни қитиқлай бошлади. Яна табиатнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди...Толларнинг кўм-кўк сочпоқлари қизларнинг майда ўрилган кокилларидай селкилаб тушмоққа бошлади. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди. (Chulpon “Kecha va kunduz” (“Night and day”))

The metaphor used in this passage creates emotional expressiveness, aesthetic beauty, expression. This state is created by animation, the transfer of human characteristics to natural phenomena. The writer used several metaphors in the same image itself they are кўнгишларни қитиқлай бошлади, илиқ қон югурди, толларнинг кўм-кўк сочпоқлари, ғамли юзлари кулди, such metaphors, while evoking the expression of the image in the reader's mind, encourage him to pass it through the prism of the heart. The writer, on the other hand, becomes not a mere narrator, but a skillful poet who describes the situation.

The first section of the third chapter of the research entitled with “**Linguistic and aesthetic features of transpositive words and compounds in the literary text**”, in this section analyzes the specific aspects of the transpositive use of word

¹ V.I.Kodukhov Semantic transitivity as a linguistic concept // Semantics of transitivity. – L.: LGPI, 1977, p. 5.

² Karimov S.A. Artistic style and means of expression of language. - Samarkand: Samarkand State University Publishing House. 1994. – P.5.

groups in a literary text. It is well known that transposition refers to the fact that a word belonging to a certain category has a semantic and grammatical character that is specific to another word group, weakening the function semantics¹.

Three features that are unique to any language unit when transposition occurs: the immutability of one (form) of form, content, and function and there are sharp categorical changes in the plans of content and function, as well as partial distortions of conceptual content². Therefore, it must be acknowledged that O.Kim's definition of "transposition - the transition of a language sign from one category to another - is a universal phenomenon that occurs at all levels of language function"³, it fully expresses the essence of this process. Intergroup migration is known to be a speech phenomenon, and it has, in the words of L.Tener, "infinite", innumerable variants, only some derivatives of which become linguistic material⁴. Hence, when examining transposition, it should be examined as a speech phenomenon, so it is preferable to look for the mechanisms of occurrence of this phenomenon in functional-syntactic factors in the source of meaningful speech as an art work.

Literary speech as a macro unit of the syntax of the national language has a hierarchical structure, and any events that take place in it take place within the framework of this structure and related concepts and notions. Transposition or other speech phenomena occur without damaging the system of meanings that literary speech conveys, but rather without damaging its aesthetic properties and artistic painting. Therefore, literary speech is a dynamic system, it is natural for various changes to occur in it, and it is difficult for such changes to occur in static systems. Since literary speech is an aesthetic and expressive act of speech, it is natural that processes such as semantics, transpositive use of words take place in practice, because of the fact that the communication and exchange of information in an literary way creates the conditions for this. These complex speech processes are a major cause of changes in literary language.

The second section of the chapter entitled with "Transposition in literary speech and its functional-semantic and functional-syntactic features", in this section given information about the paradigm of word groups of each language is unique, such as the phonetic system, morphological categories, word formation and syntactic patterns of the language and also it is emphasized that these levels reflect only the specific features of that language, and it is also noted that the paradigm of word groups is a specific form of occurrence of each language. The interrelationships and migrations between word groups can also be said to have their own characteristics in the same language, in its literary style, and even in the language of each creator. Therefore, when analyzing the transition between word groups in the literary style of our language, it is important to take into account

¹ Sayfullaeva R. and others. Modern Uzbek language. Morphology. – Tashkent: Teacher, 2008. - P. 183.

² Bushuy T.A., Safarov Sh.S. Language construction: methods of analysis and methodology scientific publication. – Tashkent: Science, 2007. 21-p.

³ Kim O.M. Transposition at the level of parts of speech and the phenomenon of homonymy in modern Russian: Author's abstract. dis. Dr. philol. sciences. – Tashkent, 1978. - P. 9

⁴ Tenier L. Fundamentals of Structural Syntax. – M., 1988. – p. 378, 420.

these aspects and to identify appropriate approaches to the full coverage of the subject under study.

CONCLUSION

1. The linguistic landscape of the world is one of the fundamental concepts and issues of modern linguistics. It is a universally accepted fact that any natural language has its own “the linguistic landscape of the world”. The main parameters of the “linguistic landscape of the world” can be described as follows: the linguistic landscape of the world is the spiritual world, language, and the conditions that determine its functioning, which determine the culture and mentality of a particular language community; the linguistic landscape of the world is the result of the historical development of ethnos and language, as well as the cause of its future peculiar development; the linguistic landscape of the world has a clear structure and from a linguistic point of view it is multi-layered. It requires the presence of sounds and sound combinations specific to that language, the articulator apparatus (speech apparatus) of the speakers of that language, the specific structure of speech, vocabulary, word-formation techniques, word combinations, and speech patterns; the linguistic landscape of the world is variable with respect to time (moment); the linguistic landscape of the world exists in the consciousness of a specific type of language community and is passed on to future generations through ethical rules, lifestyles, worldviews sealed in linguistic means; the linguistic landscape of a particular language is a creative tool for the speakers of that language as an “intermediate world” that helps to form an idea of the world around them; the linguistic landscape of the world of a particular language community is a common cultural heritage.

2. The language of an art work is a practical example of the norm of literary expression of thought, the most important material that establishes the rules and serves as a source for building speech on the basis of the norm of literary language.

3. In the process of development of the national literary language, the language of art work opens up new horizons in the field of literary expression, as it emerges on the basis of a creative approach, study, mastery of the national language. The history of the national literary language is also the history of creative study and literary processing of the riches of the national language.

4. Just as all the typical, vital, stable, unique and characteristic words created by the people form the structure of the national language, literary units are the language units and means that are cleaned, processed and polished by the authors and subject to certain rules and criteria of use

5. The language of literary creativity, developed in the author's work, which has received the appropriate norm (norm and measure) of use, embodies the high qualities of the national language culture, in turn has a creative and positive impact on the development of tools and norms in the national language. The art work clearly reflects the beauty and artistic, natural and national character of the national language, embracing the rare, elegant, influential aspects of the national language, giving it the power of influence, aesthetic pleasure.

6. The essence of the “literary landscape of the world” can be described as follows: The literary landscape of the world in its own right serves not to express the fact that it is relatively independent, wide-ranging, and of a certain value from other linguistic landscapes, but to reveal the level and depth of the possibilities of art in the study of objective being. Literary landscape of the world is a special form of expression of reality, and it should be noted that the linguistic units and means of expression of language used in it have long been in the focus of researchers.

7. A special type of artistic communication is carried out within the literary landscape of the world. The voluntary function of the literary landscape of the world, on the other hand, affects the mind and thinking (addressee) that receives it. The modal function of the literary landscape of the world, on the other hand, represents the author's attitude toward reality. The aesthetic function of literary landscape of the world, on the other hand, is to find and display beauty in art and life. The emotional-evaluative function of the literary landscape of the world expresses the feelings and values of the reader (listener, spectator). The ethical function, on the other hand, represents the level of morality and spirituality inherent in society in an art work. The accumulative feature of the literary landscape of the world represents the ability to collect and store aesthetic information. The transmission function is the transmission of aesthetic, ethical, cognitive, emotional-evaluative information collected in an art work to the reader.

8. At the language level, speech is a combination of two important aspects – acoustic imagery and semantic imagery. The connection between these images is associative: the acoustic image of the word in the mind of the speaker gives a semantic idea depending on the linguistic experience of the subject, the degree of knowledge of the language and also the level of knowledge and culture; in other words, this word outside of thought conveys the concept to the human mind. At the speech level, the meaning of the word is subordinated to another communicative unit - thought (speech). The owner of an idea is the spiritual independence of the word, which is semantically connected with the speech position (subjective opinion) of the speaker (in our case, the creator) and the style of individual expression, it is under the influence of the semantic field and may undergo semantic changes (until it completely changes its meaning) depending on the need to express the idea in return.

9. Like any form of speech, linguistic unity has a specific mechanism of actualization in artistic speech. For example, speech is a product of the subject, with the formation of speech the subject (creative in our example) interacts in the literary landscape of the world represented by linguistic symbols. But this linguistic communication is due to the fact that the linguistic sign has its own meaning and understanding, a situation that only occurs in direct speech.

10. Every creative word is also considered an author. Although it is used in the riches of the vernacular, it finds new words in its place, dresses the existing words, shows all its brilliance, uses words that acquire new meanings that give spiritual nourishment to human nature and consciousness. Every word in an art work gives the an aesthetic pleasure to reader. There is also the issue of the writer's style, his mastery of language materials, and his artistic use in the play. It also

mentioned that the writer's individual image assimilation of reality, its aesthetic-figurative depiction, is a method of individual artistic interpretation, the study of which is a problem that requires the interaction of several philological, psychological and philosophical fields. Learning the language of art work is an important aspect of determining a writer's style, individuality, and skill. If we consider that language is the heart of the writer's style, the examination of the linguistic features of a work of art in relation to its subject, idea and images will inevitably lead to the identification of the most important aspects of the writer's style.

11. Migration-related processes in a literary text are cases in which word groups are not directly related to each other in a literary text (indirectly, as noted above, there are connections, which stem from the law of continuity of interlanguage relations). The issue is to record and evaluate the spiritual-structural and functional-semantic changes that occur due to the use of these movements in the language of the work of art and in various forms of literary speech (author's speech, character speech, monologue, dialogue, polylog...). Therefore, the development of scientific and practical issues of the transformation of our language in the field of Uzbek linguistics, in the process of which puts the task of paying serious attention to the parties involved in the mechanism of this phenomenon in artistic speech.

12. One of the main, characteristic features of artistic speech is the use of essentially colorful linguistic elements and means of expression in order to increase the effectiveness and imagery of the text of the art work. One of the features of the language of the art work is the use of transpositive (avalanche) words associated with the migration of word groups, such as artistic movements (metaphor, metonymy...), and in this way the expressiveness of the language, increasing imagery and expressiveness, individualizing personal speech, achieving brevity and conciseness in literary speech. Transposition refers to the fact that a word belonging to a certain category has a semantic and grammatical character that is specific to another word group, weakening the function semantics. Transposition in Turkic languages is a migration that occurs only by the method of conversion, and it is observed that the transpositional word radically changes its categorical meaning and syntactic function. It is these features that are evident in the transpositional words used in the composition of fixed compounds, proverbs, and wise sayings in language.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03.30.12.2019.Fil.02.03 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ САМАРКАНДСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ
ШАРОФА РАШИДОВА**

**САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
ШАРОФА РАШИДОВА**

ИСЛАМОВА ДИНАРА АЗАМатовна

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА
ТРАНСПОЗИТИВНЫХ СЛОВ НА ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
РЕЧИ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ
ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Самарканд - 2022

The theme of dissertation for the degree of the doctor of philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under № B2019.1. PhD/Fil684

The dissertation for the degree of has been done at Samarkand State University, named after Sharof Rashidov

The abstract of the dissertation was published in three languages (Uzbek, English, and Russian) on the website of the Academic Council (www.samdu.uz) and the information and educational portal "ZiyoNet" (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor: **Eltazarov Juliboy Danabayevich**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: **Urinbaeva Dilbar Bazarovna**
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

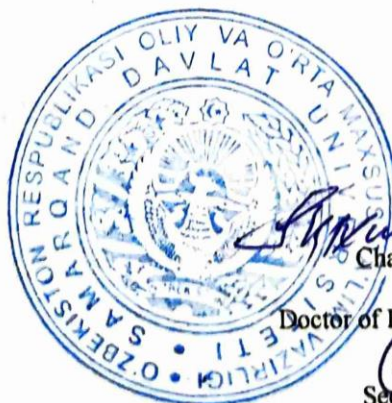
Tojiev Olimjon Muydinovich
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Leading organization: **Fergana State University**

The defense of dissertation will take place on "15" March 2022 at 10⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council DSc.03.30.12.2019.Fil.02.03 at the Samarkand State University, named after Sharof Rashidov. (Address: 140104, Samarkand city, University Boulevard, 15. Phone: (8366)239-11-40, 239-18-92; Fax: (8366) 239-11-40; e-mail: rector@samdu.uz Samarkand State University, Main Building, room 105).

The dissertation can be found at the Information Resource Center of Samarkand State University, named after Sharof Rashidov (registered with 20). (Address: 140104, Samarkand city, Boulevard, 15. Phone: (8366) 239-11-40, 239-18-92; Fax: (8366) 239-11-40).

The dissertation abstract was distributed on "3" March 2022.
(Protocol registration number "3" March 2022)

M.K.Mukhiddinov
Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees
Doctor of Philological Sciences, Professor

D.B.Khursanov
Secretary of the Scientific Council
awarding scientific degrees
Candidate of Philological Sciences

D.B.Urinbaeva
Chairman of Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific degrees,
Candidate of Philological Sciences, Associate professor

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования состоит из функционально-семантических и когнитивно-лингвокультурного анализа репрезентационных транспозиционных языковых единиц национально-культурной картины мира и его отражения в художественном тексте.

Объектом исследования являются языковые механизмы создающие национально-культурную картину мира в художественном тексте.

Предметом исследования является лингвокогнитивное и лингвокультурное изучение функционально-семантических, лексических и методических средств создающих СКМ и ХКМ

Задачи исследования:

Обоснование форм отражения и сущности понятий Семантической картины мира (СКМ) и художественной картины мира (ХКМ) посредством антропоцентрическо-парадигматического отношения к семантическим явлениям;

Обоснование понятия «художественная картина мира»; рассмотрение функционально-семантического, лингвокогнитивного, лингвокультурного аспектов анализа художественного текста;

Определение семантических средств формирующих художественное представление художественной картины мира;

Определение транспозитивных единиц выражающих национально-культурную картину мира в художественном тексте;

Обоснование применения транспозиционных слов в качестве методического и функционально-грамматического явления;

Освещение возможностей явления в художественном тексте транспозитивных и методических свойств частей речи.

Научная новизна исследования состоит в:

Обоснованы основные семантические, мыслительные, лингвокультурные и лингвокогнитивные параметры художественной картины мира, а также семантической картины мира свойственного узбекскому языку;

Определены семантические и речевые механизмы отражения национальной картины мира в художественном тексте, лингвоэпические, методические, функционально-семантические, лексико-грамматические и методические свойства художественного текста как художественной картины мира и его частной формы;

Раскрыта роль формирования художественной картины мира концептов отраженных посредством транспозитивных слов, потенциала выражения концептуальной информации в художественном тексте частей речи;

Определены транспозитивные единицы выражающие национально-культурную картину мира в поэтических и прозаических художественных текстах, определена семантическая ценность применения транспозиционных слов в качестве методических и функционально-грамматических явлений.

Внедрение в практику результатов исследования. Теоретические и практические результаты достигнутые в результате когнитивного и

лингвокультурного анализа применения транспозитивных языковых единиц в художественном тексте:

Результаты в части заключений об освоении сексико-семантических и отобразительных свойств языка, учета потенциальных, семантических параметров определения художественного мастерства авторов художественной литературы и фольклора использованы в фундаментальном исследовательском проекте «Қорақалпоқ фольклори ва адабиёти жанрларининг назарий масалаларини тадқиқ этиш» ФА-Ф1-ГОО2 (Каракалпакском научно-исследовательском институте гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан 17.01/165 от 15 июля 2021 года). В результате, результаты исследования послужили усовершенствованию учебников и словарей созданных в рамках проекта определившего влияние художественно-эстетических свойств транспозитивного применения в художественном тексте теоретических мнений и практических рекомендаций о повышении художественного мастерства и опыта посредством художественных традиций.

Заключения касающиеся определения в качестве показателя методики и индивидуальной художественной речи автора посредством применения слова и средств транспозитивного художественного отражения действительности использованы в рамках фундаментального исследовательского проекта «Қорақалпоқ фольклоршунослиги ва адабиётшунослиги тарихини тадқиқ этиш» ФА-Ф-1-005 (Каракалпакском научно-исследовательском институте гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан 17.01/160 от 12 июля 2021 года). В результате студенты стали иметь возможность получить сведения об индивидуальном художественном мастерстве в рамках образцов трех различных анализов узбекских классиков литературы;

Результаты исследования также использованы при подготовке учебников, учебных пособий, учебных материалов кафедры «Современных тюркских языков и литератур» Университета Фират Республики Турция по дисциплине «Çağdaş Özbek Edebiyatı», «Özbek Türkçesi Grameri», а также в процессе преподавания дисциплин. В результате повысилось качество преподавания на кафедре узбекского языка и литературы, достигнуто повышение уровня освоения студентами данной дисциплины.

Выводы исследования использованы в творческих семинарах и дискуссиях, в части понятий и представлений о путях формирования, мастерства и семантического и творческого потенциала авторов, в частности в деятельности и мероприятиях работы с молодыми авторами Союза писателей Республики Узбекистан (Справка руководства Союза писателей Узбекистана № 01-03/95-6 от 27 июля 2021 года). Результаты исследования использованы также при работе с молодыми авторами Союза писателей, и послужили повышению творческого и семантического потенциала авторов.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, вывода, списка использованной литературы и приложений. Общий объем работы составляет 168 страницу.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I част)

1. Islamova D. The occurrence of transposition in a poetic text (on the example of Usman Azim's poetry) // *Academica an International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Volume: 10, Issue: 11. – India, 2020. – P.2311-2317. (Impact factor: SJIF 7.13.).

2. Islamova D. The main parameters of the artistic landscape of the world // *Academica an International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Volume: 11, Issue: 6. – India, 2021. – P.745-749. (Impact factor: SJIF 7.49.).

3. Islamova D. Hamid Olimjonning «O‘zbekiston» she‘rida qo‘llanilgan transpozitiv so‘zlarning uslubiy va funksional-semantik xususiyatlari // *SamDU ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi – Samarqand*, 2018. - № 4. – B. 99-102. (10.00.00 №6).

4. Islamova D. Tejamlilik-transpozitsiyani yuzaga keltiruvchi omil sifatida. (Usmon Azim she‘riyati misolida) // *Ilm hám jámiyet. Ilmiy-uslubiy jurnal*. – Nókis, 2020. - № 1. – B. 77-79. (10.00.00 №2).

5. Islamova D. Ayrim transpozitiv so‘zlar talqiniga doir (Usmon Azim she‘riyati misolida) // *Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi*. – Nukus, 2020. - № 3 (48). - B. 308-311. (10.00.00 №12).

6. Islamova D. Transpozitiv so‘zlarning funksional semantik xususiyatlari (Muhammad Yusuf she‘riyati misolida) // *Таржима, ахборот, мулоқот – сиёсий ва ижтимоий кўприк. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари*. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2019. – Б. 213-214.

7. Исламова Д. Language economy and transposition of parts of speech (in the example of poetry of Usman Azim) // *Билим-Еуразиялик ынтымақтастик негізі. Халқаралық білім беру блендинг-конференциясы материалдары*. – Қазан, 2019. – Б.96-97.

8. Исламова Д. Транспозиция тушунчасининг моҳияти ҳақида // *Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари*. – Тошкент, 2018. – Б.87-89.

9. Islamova D. Rang-tus bildiruvchi sifatlarning otlashuvi // *O‘zbek tili uslubiyatining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari*. – Toshkent, 2021. – Б. 60-62.

II бўлим (II part; II част)

10. Islamova D. Transpositive and functional semantic features of the lexeme “gul” (rose) // *Science, Research, Development. Monografiya. Pokonferencyjna*. – Warszawa, 2019. -P.178-181.

11. Исламова Д. Ҳаракат тарзи шакллариининг услубий-семантик хусусиятлари. Ўзбек таълим модели ижроси ва баркамол шахсни

тарбиялашда олималарнинг роли мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Самарқанд: СамДУ, 2012. – Б. 257-258.

12. Исламова Д. Модал маънони ифодаловчи айрим қўмакчи феъллар ҳақида баъзи мулоҳазалар // Алма Матер. Ёш ўқитувчи ва магистрантларнинг йиллик анъанавий илми мақолалар тўплами. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2013. – Б. 28-30.

13. Исламова Д. Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» асаридаги айрим транспозитив сўзлар талқинига доир // Ўзбек тилининг грамматик қурилиши масалалари. Илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: СамДУ, 2018.–Б. 47-51.

14. Исламова Д. Адъективатив сўзларнинг функционал-семантик хусусиятлари (Муҳаммад Юсуфнинг «Ўзбекистон» шеъри мисолида) // Филология ҳам оны оқитиш тараўларидаги фундаменталь ҳам инновациялық изертлеўлер. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Нукус, 2019. – Б.137-139.

15. Исламова Д. Ҳамид Олимжон асарларида субстантивация // Филологиянинг умумназарий масалалари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 68-70.

16. Исламова Д. Аъзам Ўктам ижодида қўлланилган транспозитив сўзлар (отлашиш асосида) // Аъзам Ўктам ижоди бадиияти. Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари. – Андижон, 2020. – Б. 321-323.

17. Islamova D., Jalilova M. Some comments on Uzbek folk proverbs // AJMR: Asian Journal of Multidimensional Research Journal. Volume: 10, Issue: 5. – India, 2021. – P.410-414. (Impact factor: SJIF 7.69.)

18. Исламова Д. Бадиий нутқ ва бадиий матннинг эстетик хусусиятлари // Фан ва таълим истиқболлари мавзусидаги республика илмий-амалий онлайн конференция материаллари. – Андижон, 2021. – Б. 63-65.

Автореферат Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университетининг «Илмий ахборотнома» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилди (25.02.2022 йил).

2022 йил 28 февралда босишга рухсат этилди:
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60×84_{1/16}.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т.: 3,3. Шартли б.т. 2,6.
Адади 100 нусха. Буюртма № 28/02.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд ш, Бўстонсарой кўчаси, 93.